

VLIK'o pirmininkas Mykolas Krupavičius ir jo Lietuvos laisvinimo idėjos

1992-aisiais, prieš trisdešimt metų, Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas paskelbė nutraukiantis savo veiklą, nes pagrindinis tikslas – išlaisvinta Lietuva – jau buvo pasiektas. Iš antinacinės virtusi antisovietine organizacija ir prisiėmusi Tėvynės laisvinimo našta, 1944–1955 m. ji buvo iškėlusį siekį –

sudaryti Lietuvos vyriausybę išeivijoje. Tuo laikotarpiu VLIK'o lyderiu buvo išrinktas prelatas Mykolas Krupavičius (1885–1970), ne tik dėjęs dideles pastangas įgyvendinant šį pagrindinį reikalą Tėvynės labui, bet ir kėlęs, plėtojęs jos laisvinimo idėjas.

Po 1940-ųjų birželio įvykių, kurių metu sovietai su nacių Vokietijos žinia inkorporavo Lietuvą į Sovietų Sąjungą, ir po nevykusio bandymo – 1941 m. Birželio sukilimo – įtvirtinti Laikinąją Lietuvos vyriausybę susikuria Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (toliau – VLIK), kuris tampa lietuvių visuomenės laisvos valios reiškėju. Apie tokį tapsmą šis junginys oficialiai pareiškė jau vėliau – 1946 m. pradžioje, patvirtinęs, kad yra perėmęs iš „visų Lietuvos politinių partijų ir kovos organizacijų“ politinį vadovavimą tautai¹.

Tačiau dar prieš tai, grėšiant antrajai sovietų okupacijai, arba kitaip – reokupacijai, VLIK'as, veikdamas dar nacių užimtoje Lietuvoje, 1944 m. gegužės 25 d. sudarė Užsienio delegatūrą Europoje. Tuomet į jos sudėtį, be Vaclovo Sidzikausko ir Rapolo Skipičio, buvo pakviestas ir kunigas Mykolas Krupavičius, kurį vokiečiai nutrėmę laikė

Vokietijos teritorijoje. M. Krupavičius – sėkmingai pasižymėjęs valstybininkas ir patriotas, įgijęs nemažos politinės veiklos patirties tiek iš seiminės Lietuvos laikų, tiek iš okupacijų meto organizuojant tautos rezistenciją, pažiūromis ir ideologija tikras krikščionis demokratas. Tuo laiku jo buvimas politinėje tremtyje Regensburge jau buvo laisvesnis – jis turėjo leidimą keliauti po kraštą ir galėjo betarpiškai dalyvauti atsigaušančios delegatūros veikloje. Dar vėliau, pralinkus bemaž metams, 1945 m. balandžio 8 d. Viurcberge (Würzburg) jos pagrindu prisikelia ir pats VLIK'as, kuris praneša apie savo gyvavimą, patvirtindamas ankstesnių politinių nuostatų, paskelbtų 1944 m. vasario 16 d. deklaracijoje, tęstinumą ir įsipareigodamas toliau vadovauti „Lietuvos valstybės suverenumo atstatymo vykdymui“². Tada Vakaruose atsikūrusio VLIK'o struktūroje

¹ VLIK'o raštas Nr. 253, 1946-01-24, LCVA, f. 648, ap. 2, f. 309, l. 14.

² A. Liekis, *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 6, Vilnius, 2002, p. 20.

netrūksta ir pokyčių: prie organizacijos sudėtyje buvusių Krikščionių demokratų partijos, Darbo federacijos, Lietuvių fronto, Vienybės sąjūdžio, Valstiečių liaudininkų, Socialdemokratų ir Ūkininkų partijų, Lietuvių tautinės sąjungos, Nacionalistų partijos prisideda naujos pajėgos – Ūkininkų sąjunga ir Laisvės kovotojų sąjūdis. Taigi Lietuvos laisvinimo darbui pasiryžęs VLIK'as ne tik telkia seiminėje valstybėje gyvavusias politines partijas, bet ir apjungia okupacijų metais lietuvių tautos rezistencinėje kovoje pasireiškusių grupių atstovus. Visi jie natūraliai pasiskirsto į du blokus – krikščioniškąjį ir laicistinį. Prie pastarojo šliejasi valstiečiai liaudininkai, socialdemokratų, Tautinės sąjungos, Nacionalistų partijos ir Laisvės kovotojų sąjūdžio atstovai, o likusieji atstovauja pirmajam blokui. Dera pastebėti, kad VLIK'as pagrįstai laikomas visos lietuvių tautos, o ne jos dalies – išeivijos politinės valios reiškėju. Tai grindžiama pačia VLIK'o sudėtimi – jame atstovaujama praktiškai visoms (išskyrus komunistus) politinėms srovėms, skleidžiančioms diferencijuotos šia prasme lietuvių visuomenės nuotaikas³. Kitaip tariant, nacių, o po to sovietų okupacijų akivaizdoje formavęsis VLIK'as natūraliai atspindėjo politiškai organizuotą Lietuvos visuomenę ir todėl vienareikšmiškai išreiškė jos lūkesčius dėl nepriklausomos, demokratinės valstybės atkūrimo.

Be to, kaip matyti iš jau cituotos VLIK'o 1946-ųjų notos, adresuotos vyriausybei, nepripažinusioms Lietuvos inkorporavimo, aiškiai patvirtinama atkuriamos valstybės politinė kryptis, grįsta demokratija, ir primenama reikšmingai akcentuojant užimta krašto pozicija nacistinės Vokietijos atžvilgiu. Ten pat pažymima, kad „Lietuva sėkmingai priešinosi visoms nacių užmačioms,

sukliudė visus jų mobilizacinius užsimojimus Lietuvoje, ardė vokiečių karo mašiną.“ Lygia greta patikinama tautos „ištikimybė didžiosioms Vakarų Demokratijoms“ ir apgailestaujama, kad lietuvių nemažas „įnašas į laisvę branginančių tautų kovą [...] mažai išgarsintas pasauliui“⁴. Kartu VLIK'as apibrėžia Lietuvos padėtį po Antrojo pasaulinio karo ir konstatuoja: „Karo pabaiga Europoje atnešė Lietuvai vietoj lauktos laisvės naują Sovietų Sąjungos okupaciją.“⁵ Taip VLIK'as Tėvynėje įsigalėjancios sovietų okupacijos akivaizdoje, o Vakarų Europoje grėsiant sovietų priverstinei repatriacijai⁶, iš antinacinės organizacijos virsta antisovietine, o pirmuoju lyderiu išrenkamas M. Krupavičius ir jam visam dešimtmečiui (1945–1955 m.) patikima Lietuvos laisvinimo pareiga.

Plačiausiai apie M. Krupavičiaus asmenį yra rašęs išeivijos autorius Petras Maldeikis savo monografijoje, pasirodžiusioje 1975 m. Čikagoje. Amžininkų prisiminimais, jų turima korespondencija ir to laikotarpio periodika paremtoje knygoje yra skyrius, kuriame aprašoma M. Krupavičiaus veikla išeivijos kovoje dėl Lietuvos išlaisvinimo⁷. Nuo to laiko, kai buvo parašyta ši monografija, praslinko bemaž pusė amžiaus, todėl šio straipsnio autorius, remdamasis iš išeivijos į Lietuvą sugrįžusia archyvine medžiaga, prisiminimų apie prelatą naujomis išvalgomis ir jo paties tekstiniu palikimu, straipsnyje aptaria Vakaruose atgimusio VLIK'o Lietuvos laisvinimo idėjas, kurias M. Krupavičius formavo itin sudėtingu, tarptautine prasme permainingu laikotarpiu.

⁴ VLIK'o raštas Nr. 253, 1946-01-24, LCVA, f. 648, ap. 2, f. 309, l. 14.

⁵ Ibid., l. 15.

⁶ J. Adomaitis, „Per gyvenimą nešė valia. Mykolo Krupavičiaus (1885–1970) valstybinio darbo 70 metų sukakčiai“, *Aidai*, 1989, Nr. 3, p. 217.

⁷ P. Maldeikis, *Mykolas Krupavičius*, Čikaga, 1975, p. 252–320.

³ P. Maldeikis, *Mykolas Krupavičius*, Čikaga, 1975, p. 253.

PRISIIMANT TĖVYNĖS LAISVINIMO NAŠTĄ

1945 m. birželio 15 d., renkant atkurtojo VLIK'o pirmininką, persvarą rinkimuose įgijo krikščionys demokratai, sulaukę tautininkų palaikymo, ir pirmųjų lyderis M. Krupavičius tampa šios svarbios organizacijos, saugančios Nepriklausomos Lietuvos idėją politinėje tremtyje, vadovu. Kiek vėliau kunigas savo užrašuose parašys: „Pirmą kartą mane išrinko pirmininku prieš mano valią ir kietą mano spylimą.“⁸ Kita vertus, šį pasirinkimą grindžia neginčijama jo nuostata laikyti „Tėvynės reikalus aukščiau už asmeninius reikaliukus“. Toks prigimtinis suvokimas padėjo aiškiai apibrėžti ir sutikimo pirmininkauti VLIK'ui motyvą: „Mano svarbiausias uždavinys – išlaikyti VLIK'ą. Šis iširs, nieko geresnio nesukursit. Nukentės Lietuva. [...] VLIK'as laimėtas [pavyko abi puses suvesti į kompromisą]. VLIK'o išlaikymo reikalui aš aukoju ne tik savo blokus, partijas, bet ir save.“⁹

Išsakyti pamąstymai patvirtina tiek M. Krupavičiaus atsakomybę, priimant šias pareigas, tiek reiškia nuogaštavimą dėl svyruojančios vienybės imantis Tėvynės laisvinimo naštos. Kita vertus, Lietuvos vadavimo darbo vienybės išsaugojimas visų pirma kėlė siekį išlaikyti VLIK'ą kaip vientisą lietuvių partijų ir judėjimų darinį. Derindamas visų esančiųjų darinyje interesus, M. Krupavičius pasireiškė kaip tikras demokratas. Pavyzdžiui, jam vos tapus pirmininku, tenka atsižvelgti į kairiųjų partijų siūlymus ir paskelbti 1945 m. liepos 3 d. Viurcburgo protokolą, kuriame padarytos ankstesnės 1944 m. vasario 16 d. deklaracijos patai-

sos. Remiantis šiuo protokolu, atsigręžta į seiminį laikotarpį ir jau akcentuojama, kad išlaisvintoji Lietuva tvarkysis pagal 1922-ųjų Lietuvos konstituciją.

Numatydamas tolesnę Lietuvos laisvinimo organizacijos strategiją, M. Krupavičius tuo metu reliatyviai dėstė: „Lietuva gerai žino, kad ji viena savo pajėgomis kovos laimėti negalės, nes ji yra per silpna, o priešas per stiprus. Bet ji žino ir tvirtai tiki, kad ne vien jėga yra tokio klausimo sprendėjas, kad teisingumas turi galų gale laimėti.“ Kita vertus, buvo pripažinta ir susiklosčiusi realybė, todėl suvokta, kad „svetimieji mums padės kovai laimėti ne tiek iš idealizmo, kiek išeidami iš savų interesų“ ir tauta „kovoti už savo teises ir tikslus ji privalo pati ir tai pirmoj eilėj“¹⁰. Tokios aplinkybės besijungiantiems į Lietuvos laisvinimo procesą tautiečiams savaime diktavo susiklausymo, vieningumo problemą. Ją formavo susiklosčiusi dvilypė situacija, kurią sudarė du pagrindiniai šiame procese iškilę ir aktyviai besireiškiantys veiksniai: demokratinėse šalyse išsaugotos Nepriklausomos Lietuvos diplomatinės atstovybės ir nelaisvės metais susiformavęs VLIK'as. Taigi šitie du veiksniai, siekiantys to paties tikslo, bet veikiantys nesuderintai, ir sudarydavo dvilypumą. Todėl pirmąją aktualija tampa būtinybė taisyti taip besiklostančią padėtį, ir, pasak M. Krupavičiaus, tam pagrindas esąs akivaizdus, nes „ne ambicijos, ne garbės tiems veiksniams buvo darbo akstinas, bet tik Lietuva ir jos laisvė bei gerovė“¹¹.

Buvo mąstoma, kaip pataisyti tokią situaciją, ir sugrįžtama prie idėjos kurti egzilinę Lietuvos vyriausybę, kuri jungtų visų laisvinimo veiksnių pastangas ir taptų vieninga tautos laisvės valios reiškėja. Tai jau nebuvo

⁸ P. Maldeikis, *Mykolas Krupavičius*, Čikaga, 1975, p. 254.

⁹ M. Krupavičiaus 1950 m. rugsėjo 17 d. laiškas V. Sidzikauskui, LII B, f. 54, b. 16, l. 26.

¹⁰ M. Krupavičius, „Kovos už Lietuvos išlaisvinimą organizacija“, *Tėvynės sargas*, 1964, Nr. 1, p. 15.

¹¹ *Ibid.*, p. 16.

nauja idėja. Dar 1944 m. VLIK'as, veikdamas Vokietijoje, kaip užsienio delegatūra, buvo nutaręs naujajame žemyne – JAV – organizuoti egzilio vyriausybę, kuriai vadovautų pulkininkas Kazys Grinius (prezidento K. Griniaus sūnus). Tačiau tada nepritarus diplomatu Broniui Kaziui Balučiai, 1944 m. gruodžio 11 d. VLIK'as šio sprendimo atsisakė, motyvuodamas tuo, kad „pasikeitus aplinkybėms“ tai galėtų sukomplicuoti Lietuvos padėtį ir pakenkti jos interesams. Vėliau šios idėjos tęsinį regime kiek kitokiu pavidalu – keliant Laikinosios vyriausybės atgaivinimo klausimą. 1945 m. gegužės 30 d. VLIK'as, iš delegatūros tapęs veiksmu, pateikė užklausimą Lietuvos diplomatinei tarnybai (toliau – LDT), susiformavusiai iš Nepriklausomos Lietuvos diplomatinės tarnybos atstovų. Tada buvo teirautasi apie galimybę įsikurti tokiai vyriausybei jų reziduojamuose kraštuose, bet vėlgi iš diplomatų pusės nebuvo sulaukta pritarimo ir šitam VLIK'o pasiūlymui¹².

Kaip žinia, VLIK'as jautėsi kaip teisėta politinė visos tautos atstovybė. Suvienijęs Lietuvos parlamentinių partijų ir nelaisvės metais susikūrusių rezistencinių judėjimų atstovus, jis faktiškai atitiko nepriklausomos valstybės piliečių atstovybės – Seimo – sąrangą. Todėl, mąstydamas apie vykdomosios institucijos kūrimą, manė, kad keliant Tėvynės laisvinimo problemą labai svarbiu uždaviniu ir toliau laikytinas vyriausybės egzilyje steigimas, dar kitais žodžiais tariant, „vieningos politinės viršūnės“ sudarymas. Taigi VLIK'as, tęsdamas dialogą su LDT ir jungdamasis į Lietuvos laisvinimo veiklą, laikėsi siekio „politinei veiklai sustiprinti, jos organizacijai išbaigti ir esamiems nesklandumams išlyginti eiti prie egzilinės vyriausybės sudarymo“¹³. Šįkart keliami idėja skambėjo

kiek abstrakčiai ir buvo įvardyta kaip vieningos veiklos viršūnės kūrimas. Būtent tokiu pavadinimu kuriama institucija iš pradžių turėdanti įgyti įgaliojimus ir įpareigojimus „vadovauti lietuviškajai akcijai, siekiančiai atstatyti Lietuvos valstybės suverenumo vykdymą“. Taip pat jai prognozuotas pavedimas „atstovauti Lietuvos teisėms ir interesams tarpvalstybiniuose santykiuose“¹⁴. VLIK'as, tapatindamas savo padėtį su analogiškais prancūzų ir danų išlaisvinimo komitetais, per Antrąjį pasaulinį karą veikusiais Londone, siekė su LDT išsiaiškinti požiūrius į keltą problemą, iškilusių Lietuvos laisvinimo reikaluose. Pirmiausia domino vadinamųjų Kybartų aktų teisinė galia. (Priminsime, kad siekiant perduoti valdžią diplomatų kuriamam Lietuvos tautiniam komitetui, remiantis šiuo dokumentu, parašytu atgaline data, diplomatas Stanislovas (Stasys) Lozoraitis buvo skiriamas Ministro Pirmininko pareigoms ir jam pavedama pavaduoti prezidentą.) Svarstymuose turėjo būti siekiama išvengti Lietuvos pasiuntiniams grėsusio „politinio dualizmo, dezorientacijos“. Kartu siekta išsiaiškinti, kaip S. Lozoraitis „galėtų vystyti reikiamą veiklą“, taip pat „kiek praktiškoje politikoje dabar tenka atsižvelgti į tikrus ir tariamus teisinius momentus“, ir nustatyti, „ar valstybei ir tautai atstovaujamas organas turi tautos pasitikėjimą ir ryšį su kraštu“. Pagaliau reikėjo apsvarstyti, ar įmanoma „sudaryti vadovaujamos ar koordinuojamos veiklos viršūnę iš VLIK'o ir LDT“¹⁵.

¹² Ibid.

¹³ Ibid., p. 29.

¹⁴ VLIK'o raštas Nr. 386, 1946-05-09, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 106.

¹⁵ Ibid.

LIETUVOS VYRIAUSYBĖS IŠEIVIJOJE PIRMOSIOS KŪRIMO PASTANGOS

Šia linkme konkretus žingsnis buvo žengtas 1946 m. liepos 21–26 d. Berne, kur, dalyvaujant VLIK'o vadovybei drauge su Lietuvos diplomatų atstovais, įvyksta konferencija ir sutariama įkurti „politinį organą, kuris vykdytų Vyriausybės funkcijas pagal 1922 m. Lietuvos konstitucijos dvasią“¹⁶. Formaliai steigiant šį svetur funkcionuosiantį politinį organą, buvo laikytasi VLIK'o 1944 m. vasario 16 d. memorandumo nuostatų ir vadovautasi jo patvirtinimą bylojančiu 1945 m. liepos 3 d. Viurcburgo protokolu. Remiantis šiais dokumentais įsteigus konferencijoje skelbiamą politinį organą, VLIK'as savo ruožtu patvirtino prisiimsiąs Seimo funkcijas ir kontroliuosiąs „vykdomojo organo darbus ir nustatydamas jo politikos liniją“. Ryšio su LDT sustiprinimą turėjo užtikrinti šio „vykdomojo organo nariu užsienio politikai vadovauti kviečiamas St. Lozoraitis“¹⁷. Be to, siekiant vienybės, sutarta vykdomoji institucija įvardijama politine viršūne, vengiant žodžio „vyriausybė“, o jos formalus titulo svarstymas atidedamas vėlesniam laikui. Formavosi vaizdas, kad jau buvo pavykę pasiekti dviejų Lietuvos laisvinimo veiksmų sutarimą ir kad jų bendro veikimo akcija įgaus naują postūmį siekiamos vienybės link. Atrodė, kad Berno konferencijoje pasiekta ne formali, bet faktinė VLIK'o ir LDT veiklos vienybė. Buvo tikimasi, kad „įsisteigus politiniam organui ir visiems su juo artimai ir nuoširdžiai bendradarbiaujant, tautos ir valstybės reikalų gynimo bendras darbas mūsų didžiosios nelaimės metu mus sujungs į kietą ir nepalaužiamą kovos frontą

už tas gėrybes, kurias visi vienodai vertiname ir kurios mūsų statomos aukščiau už visa, kas šiame žemės gyvenime gali būti“¹⁸.

Visgi šiai naujovei – sudarytam politiniam organui, bendru sutarimu pavadintam Vykdomąja Taryba (toliau – VT), nors taip ir neįvardytai vyriausybei egzilyje – nebuvo lemta ilgai gyvuoti. Netrukus iš jos veiklos pasitraukė pora narių (pats vadovas, buvęs ministras Ernestas Galvanuskas, ir LDT šefas Stasys Lozoraitis). Nors po to atnaujinta Vykdomoji Taryba dar toliau gyvavo visą šeštąjį dešimtmetį (tik keitė savo sudėtį), bet tarp VLIK'o ir LDT nesibaigė ginčas dėl Lietuvos valstybės interesų atstovavimo užsienyje, o siekiamas vyriausybės egzilyje statusas taip ir nebuvo įtvirtintas. Vertindamas užsiplieskusius nesutarimus tarp VLIK'o ir LDT, pirmiausia su šios vadovu (šefu) S. Lozoraičiu, M. Krupavičius ne viename laiške diplomatu B. K. Balučiui į Londoną akcentavo Lietuvos laisvinimo reikalo svarbą. Dar 1946 m. prieš Berno susitikimą prelatas teigė: „Juk mūsų darbas ne Lietuvos dažymas, o jos gyvybės gelbėjimas“, ir priminė, kad „kiekvienas diplomatas iš savo pašaukimo ir paskyrimo yra propagandistas ir dar kažkas daugiau“. Jis pažymėjo, jog būtina atminti tiek partijoms, tiek organizacijoms, kad Lietuvos reikalas turi „visiems vienodai rūpėti“¹⁹. 1950 m. M. Krupavičius aiškiai patikino: „Mes [VLIK'as – J. B.] eisime kaip eję ir toliau susipratimo keliu, kad tik Lietuvėlei būtų lengviau.“²⁰ Kitame laiške jau vėliau, 1952 m., tvirtino: „VLIK'o ir diplomatų santykiai ne tik forma. Juose svarbus turinys,

¹⁸ VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba. Berno ir Paryžiaus konferencijų protokolai, sud. A. Petraitytė, Vilnius, 2004, p. 378.

¹⁹ M. Krupavičiaus 1946 m. balandžio 5 d. laiškas B. K. Balučiui, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 51, 52.

²⁰ M. Krupavičiaus laiškas B. K. Balučiui [be datos, apie 1950 m.], LCVA, f. 648, ap. 2, b. 27, l. 13.

¹⁶ A. Liekis, *Lietuvių tautos – lietuvių kalbos likimas: Lietuvis Amerikoje*, t. 3, Vilnius, 2005, p. 297.

¹⁷ M. Krupavičius, „Kovos už Lietuvos išlaisvinimą organizacija“, *Tėvynės sargas*, 1964, Nr. 1, p. 18.

kuris ir vieniems, ir kitiems lygiai brangus. Tas turinys – Lietuvos laisvė.²¹

Lietuvos laisvinimo idėjos Vakaruose įtvirtinimas, kaip jau minėta, VLIK'ui glaudžiai siejosi su laisvinimo veiksmų vienybe, ir tai jam diktavo dar vieną reikšmingą nuostatą dėl politinių partijų požiūrių reiškinio įsiviešpataujant nepalankiai tarptautinei padėčiai. Pats VLIK'as, būdamas nepriklausomos valstybės valios reiškęjas, vienareikšmiškai kvietė atidėti partines rietas „Laisvosios Lietuvos laikams“. M. Krupavičiaus samprotavimu: „Politinė partija Lietuvos išlaisvinimo darbui tėra reikalinga tiek, kiek ji atstovauja lietuviškos visuomenės daliai, kiek turi joje pasitikėjimo ir kiek yra tautos dalies politinės valios reiškęja.“ Esant sudėtingai padėčiai Tėvynėje ir formuojantis lietuvių politinei išeivijai Vakaruose, pasak jo, „gali būti tik viena partija, būtent Lietuviškoji Partija“, ir jai „privalo priklausyti VLIK'as ir Pasiuntiniai“²².

Antrajai VT sudėčiai pirmininkauti buvo pakviestas Vaclovas Sidzikauskas – žmogus, pasižymėjęs diplomatinėje veikloje. Neatsitiktinai, užimdamas postą, jis save kurį laiką titulavo ir „einančiu užsienio reikalų ministro pareigas“, o tai visai neprisidėjo prie tarp VLIK'o ir LDT neišspręsto kompetencijų pasidalijimo klausimo, likusio po Berno konferencijos. Dar daugiau, tuomet, kai V. Sidzikauskas tapo VT pirmininku, pasiryžusiu „tęsti kovą už Lietuvos valstybės suverenumo vykdymo atstatymą“²³, atsivėrė tik dar gilesnė praraja tarp VLIK'o ir LDT.

STIPRINANT LIETUVOS LAISVINIMO IDĖJĄ

Šią abiejų susipriešinusių pusių sudėtingą padėtį pabandyta sušvelninti 1947 m. rugpjūčio 5–15 d. Paryžiuje, susitinkant šioms institucijoms antrąkart. Uždaro posėdžio metu M. Krupavičius, išryškinęs VLIK'o ir VT vietą laisvinimo procese, dėliojo Lietuvos išlaisvinimo organizavimosi Vakaruose galimą vaizdą. Jame buvo numatyta įtraukti keturis veiksmus, besireiškiančius „šiapus geležinės uždangos“: VLIK'ą, VT, LDT (Lietuvos pasiuntinius) ir lietuvių išeivių organizacijas. Dėl to buvo laikomasi Berno konferencijoje priimtų nuostatų, kuriais remiantis egzilio valdžios viršūnę sudarytų du veiksniai: VLIK'as ir VT. Pirmajam priskirtos „Seimo ir Respublikos Prezidento funkcijos“, o antrajam – „Vyriausybės, Ministerių kabineto“, ir abu veiksniai įpareigoti savo veikloje remtis 1922-ųjų Lietuvos konstitucija. Kartu M. Krupavičius pabrėžė, kad iš VLIK'o ir VT kompetencijų išplaukia ir LDT kompetencija: „Kol vykda vyriausybės funkcijas organai nebus kitų valstybių pripažinti, tarnybinė pasiuntinių subordinacija tiems organams palieka tik vidinę, moralinę.“²⁴ Santykiams tarp VLIK'o ir LDT sureguliuoti turėjo pasitarnauti ir pakartotinis kvietimas S. Lozoraičiui grįžti į VT sudėtį „užsienio reikalams vesti“²⁵. Ten pat buvo aptarta ir lietuvių išeivijos organizacijų (visų pirma nuo pat pirmosios sovietų okupacijos susikūrusios senosios išeivijos pagrindu Amerikos lietuvių tarybos (toliau – ALT) priklausomybė ir pareikšta, kad jos gyvuoja savaimingai ir nepriklauso nei nuo egzilinės valdžios, nei

²¹ M. Krupavičiaus 1952 m. birželio 22 d. laiškas B. K. Balučiui, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 61, l. 120.

²² M. Krupavičius, „Kovos už Lietuvos išlaisvinimą organizacija“, *Tėvynės sargas*, 1964, Nr. 1, p. 24.

²³ V. Sidzikauskas, *Lietuvos diplomatijos paraštėje*, Vilnius, 1994, p. 255.

²⁴ VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba išeivijoje. Berno ir Paryžiaus konferencijos protokolai, red. A. Petraitytė, Vilnius, 2004, p. 398.

²⁵ M. Krupavičius, „Kovos už Lietuvos išlaisvinimą organizacija“, *Tėvynės sargas*, 1964, Nr. 1, p. 37.

nuo Lietuvos pasiuntinių, tačiau „praktikoje jos derina savo veiklą“ su šiais veiksniais²⁶.

Baigiant Paryžiaus susitikimą, buvo priimtos rezoliucijos dėl politinės diplomatinės akcijos ir dėl informacijos bei propagandos. Tai formavo Lietuvos laisvinimo gaires, atitinkančias laikmečio realijas. Pirmojoje rezoliucijoje pastebėta, kad tarptautinė padėtis „žymiai pasikeitusi Lietuvos interesų naudai“, nes stiprėja Rytų ir Vakarų prieštaravimai²⁷, todėl manoma aktyvinti Lietuvos laisvinimo procesą, išnaudojant tarptautines politines institucijas ir per jas rengti akcijas. Tam tikslui turėtų pasitarnauti Lietuvos bylos aspektus aiškinantys memorandumai, adresuojami JTO, didžiosioms valstybėms, Vatikanui, ir bendros baltiečių peticijos. Taip pat išėivijos mastu numatyta bendradarbiauti su visomis tautomis, atsidūrusiomis anapus geležinės uždangos, veikti per Lietuvos bičiulius kitose šalyse ir organizuoti politinius propagandinius renginius tose valstybėse, kuriose nėra Lietuvos atstovybių. Lietuvos reikalui planuota pasitelkti ir besivienijančio Senojo žemyno idėją – Jungtinių Europos valstybių sąjūdį. Skatinant informacijos apie pavergtą kraštą sklaidą, buvo priimta rezoliucija, kurioje nuspręsta leisti pažintinius leidinius, rengti propaguojančius Lietuvą renginius, kaupti tremties ir rezistencijos archyvą. Viso pasaulio lietuviai raginami telkti aukas Lietuvos laisvinimo organizavimo būtinam finansavimui. Rezoliucijoje pabrėžta, kad politinės organizacijos reikalu būtina siekti glaudesnio ir tobulesnio Lietuvos laisvinimo veiksmų bendradarbiavimo. Buvo viešai paskleistos rezoliucijose išvardytos idėjos, paskelbiant jas 1947 m. rugpjūčio 25 d. Eltos biuletenyje ir įvardijant

²⁶ Ibid., p. 38.

²⁷ VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba išėivijoje. Berno ir Paryžiaus konferencijos protokolai, red. A. Petraitytė, Vilnius, 2004, p. 323.

„Antrosios konferencijos komunikatu“²⁸. Jo pabaigoje pridėta pastaba, patvirtinanti, kad galioja pirmosios konferencijos sprendimai ir jų bus laikomasi. Apibendrinant vykdomos Paryžiaus konferencijos siekius, pasak pranešėjo M. Krupavičiaus, galimos dvi išėitys: „arba susitariam visais klausimais, arba nesutariam *tertium non datur* (trečio neduota, vienas iš dviejų)“. Toliau jis pridūrė: „Jei susitariam atsižadėję asmeninių reikalų – reikaliukų, pasirodysim vertais lietuvio patrioto vardo ir pateisinsim likimo mums uždėtą Lietuvos laisvinimo veiksmo pareigą“, priešingu atveju: „Jei nesutariam, stosim į savo raudonųjų priešų gretas, nes dezorganizacija jiems padėsime Lietuvą galutinai pavergti ir tautą sunaikinti.“²⁹

Taip po VLIK'o vėliava susiformavo dvi valstybės funkcijas pildančios institucijos: viena – „įstatymų leidžiamąją“ funkciją turintis pats komitetas, kita – VT, kuriai priskirta „vykdomoji“ funkcija. Nors 1951 m. VLIK'o pirmininkas M. Krupavičius jau buvo užsiminęs, kad „nei VLIK'as pats egziline vyriausybe, nei Vykdomoji Taryba pasiskelbti egziline vyriausybe nėra tarę“³⁰, tačiau užmojis atstovauti Nepriklausomos Lietuvos valstybės interesams užsienyje ilgainiui liko nesutarimų židiniu tarp VLIK'o ir LDT. Sklaidant įvardytus nesutarimus, nemažai nusipelnė Lietuvos pasiuntinys Didžiojoje Britanijoje ministras B. K. Balutis, ėmęsis tarpininko vaidmens. Tai patvirtina diplomato reguliarius susirašinėjimas su M. Krupavičiumi. Prelatas laiškuose yra

²⁸ Antrosios konferencijos komunikatas, *Eltos biuletenis*, 1947-08-25; VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba išėivijoje. Berno ir Paryžiaus konferencijos protokolai, red. A. Petraitytė, Vilnius, 2004, p. 401–403.

²⁹ M. Krupavičius, „Kovos už Lietuvos išlaisvinimą organizacija“, *Tėvynės sargas*, 1964, Nr. 1, p. 35.

³⁰ VLIK'o Pro memoria, 1951-07-05, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 28, l. 185.

akcentavęs, kad „VLIK'o ir diplomatų santykiai nėra tik forma. Juose svarbus turinys, kuris ir vieniems, ir kitiems lygiai brangus. Tas turinys – Lietuvos laisvė.“³¹ Tęsiant VLIK'o ir LDT pasitarimus, B. K. Balutis siūlė tartis tik abiem pusėms priimtinais klausimais, t. y. dėl nuolatinųjų susitikimų tarp abiejų institucijų ir laisvinimo veiklos darbų derinimo³². 1951 m. įvyksta du tokie abiejų veiksmų pasitarimai: birželio 22 d. Nicoje (Prancūzija) ir rugsėjo 2–13 d. Reutlingene (Vakarų Vokietija). Juose VLIK'as, siekdamas išlyginti santykius su LDT, toliau pakartotinai siūlė S. Lozoraičiui užimti VT Užsienio reikalų tarnybos valdytojo pareigas, tačiau šis buvo numatęs visai kitą kelią. Jis palaiškė LDT bendradarbiavimą su VLIK'u, bet siūlė kitokią formą: periodiškai rengti bendrus abiejų institucijų pasitarimus³³. Šių susitikimų rezultatas – priimtas bendras jų susitarimo dokumentas, kuriame akcentuota, kad Lietuvos diplomatijos šefas ir VLIK'o pirmininkas drauge svarstys nuostatas dėl visos politinės ir diplomatinės veiklos, liečiančios Lietuvos laisvinimą. Be to, derinant ryšius su kraštu, numatyta parengti specialią programą³⁴.

Tačiau, kaip parodė vėlesni įvykiai, Reutlingeno susitarimas liko tik dokumentu, nes suvaržė VLIK'ą, buvo jam nepriimtinas ir netenkino jo siekių. Ieškant išeities kitais, 1952 m., abi institucijos vėl sugrįžo prie pasitarimų. Pirmajame pasitarime (liepos

21–24 d. Paryžiuje) priimtas susitarimo dokumentas liudijo, kad Lietuvos laisvinimo procese „būtinai reikalinga, kad visi, kas dirba užsienyje darbą, surištą su rezistencija krašte, pasiektų vieningumo“. Dėl to, didinant Lietuvos laisvinimo darbo veiksmingumą, vėl siektina „nustatyti praktinis bendradarbiavimas tarp VLIK'o ir LDT“³⁵. Reikšmingiausia, kad pasitarime tiek pirmoji, tiek antroji institucija pripažino būtinybę sušaukti visuotinę lietuvių išeivijos konferenciją. Antrajame pasitarime (lapkričio 25–28 d. Reutlingene) ši idėja buvo sukonkretinta, ir VLIK'o pirmininkas bei LDT šefas sutarė, kad į būsimą išeivijos laisvinimo veiksmų konferenciją bus kviečiami ne tik VLIK'o ir LDT, bet ir kitų veiksmų, tokių kaip ALT, naujai besikuriančios lietuvių bendruomenės atstovai. Dar pasitarimo metu VLIK'as pripažino siūlomą nuostatą, kad LDT atstovų problema priklausau jū šefo kompetencijai³⁶. Kita vertus, toks sutikimas neišreiškė galutinio ar tikrojo VLIK'o požiūrio į „šefo“ instituciją. M. Krupavičius tuo metu samprotavo: „Mums „šefas“ nereikalingas. Jei Jums [diplomatams – J. B.] reikalingas, prašom. Galim tartis. Tai susitarimo objektas. Mes, manau, eisime kaip eję ir toliau susipratimo keliu, kad tik Lietuvėlei būtų lengviau.“³⁷

Tačiau visuotinės lietuvių konferencijos, kurioje dalyvautų platus Lietuvos laisvinime dalyvaujančių veiksmų ratas, sušaukimo įgyvendinimas nusikėlė į dar vėlesnius laikus, kai jau buvo pasikeitęs VLIK'o siekis įkūnyti vyriausybę egzilyje.

³¹ M. Krupavičiaus 1952 m. birželio 22 d. laiškas B. K. Balučiui, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 61, l. 120.

³² J. Skirius, *Lietuvių visuomenininkas ir diplomatas Bronius Kazys Balutis*, Vilnius, 2001, p. 612–641.

³³ L. Janušauskas, *Likimo vedami*, Vilnius, 2003, p. 203.

³⁴ 1951 m. rugsėjo 2–12 d. Reutlingene vykusio VLIK'o ir Lietuvos diplomatijos šefo S. Lozoraičio pasitarimo dokumentas, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 61, l. 184.

³⁵ VLIK'o ir LDT 1952 m. liepos 23 d. susitarimas, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 61, l. 207.

³⁶ L. Janušauskas, *Likimo vedami*, Vilnius, 2003, p. 215.

³⁷ M. Krupavičiaus laiškas B. K. Balučiui (be datos, tikėtina, apie 1950 m.), LCVA, f. 648, ap. 2, b. 27, l. 13.

ŽINIA PASAULIUI APIE LIETUVOS GYVENTOJŲ NAIKINIMĄ

VLIK'as, įkūnydamas laisvos lietuvių tautos atstovybę Vakaruose, jokių būdu neapsiri- bojo vien siekiais normalizuoti santykius su LDT ir plėtojo savo veiklą įvairialypėje Lietuvos laisvinimo darbuotėje. M. Krupavičiui labai rūpėjo Tėvynės ir tautiečių, likusių už geležinės uždangos, padėtis. Ten „ne tik neduodama tautai laisvai pasireikšti, ne tik sovietinamas krašto gyvenimas. Ne tik nekontroliuojamai siautėja atkeltų iš Rusijos komunistų diktatūra, bet vyksta negailestin- gas ir beatodairinis vienos seniausių indo- europiečių tautos naikinimas.“³⁸ Pasauliui buvo pranešta, kad „priešindamosi okupanto sauvalei ir kovodama su papildomais netei- sėtumais, lietuvių tauta kantriai laukia, kada ir Lietuvai bus pritaikinta Atlanto Charta.“ Dedant viltis į šį tarptautinį dokumentą ir lietuviams tikintis, kad bus sugrąžintos visai žmonijai skelbiamos laisvės, VLIK'as siūlė detalią krašto laisvinimo strategiją. Pagal ją turėtų būti „išvesta iš Lietuvos svetimos valstybės kariuomenė ir jos administracijos ir politinio saugumo aparatas“. Dėl to pri- valėtų atvykti „Vakarų Alijantų ar Jungtinių Valstybių Organizacijos [JTO – J. B.] kom- isija apsaugoti lietuvių tautą nuo visiško išnaikinimo ir sudaryti jai sąlygas laisvais demokratiniais rinkimais atkurti svetimos jėgos įsikišimo suspenduotus savo valstybės konstitucinius organus“³⁹. Taigi, penktajame dešimtmetyje, pradedant 1946-aisiais, VLIK'as ėmėsi aktyvaus Lietuvos laisvės bylos kėlimo ir, apeliuodamas į Atlanto chartiją, dar siejo dideles viltis ir su naujuo- ju pasauliniu valstybių dariniu – Jungtinių Tautų Organizacija. Kartu buvo suvokta, kad

Lietuvos laisvinimo procese buvo svarbu ne tik siekti valstybės nepriklausomybės atkūrimo, kaip galutinio tikslo, bet ir steng- tis stabdyti komunistų vykdomą lietuvių tautos naikinimą okupuotoje Tėvynėje ir taip tarptautinėje plotmėje kelti genocido problemą SSRS.

Pačioje 1946-ųjų pradžioje M. Krupavi- čius, kaip VLIK'o pirmininkas, išsiuntinėjo JAV, Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Kini- jos vyriausybėms ir Šventajam Sostui pareišk- imą, kuriame buvo prašoma demokratinio pasaulio, užsibrėžusio ginti žmogaus teises, pagalbos. Rašte buvo pateiktas okupuoto krašto vaizdas: „Lietuvos gyventojai nieka- dos nebuvo taip moraliai pažeminti ir fiziškai persekiojami, naikinami, kaip šiais žmogiš- kumo deklaracijos laikais.“ Primenama, kad skaudus likimas ištiko ir lietuvius Rytprū- siuose, iš kur irgi sklido pagalbos šauksmas. Ne mažiau tragiškesnė lemtis laukė ištremtų- jų į Sovietijos rytus. Tokią padėtį liudijo tame pat rašte cituojamos Sibiro tremtinių laiško mintys: „Praneškite Amerikai, kad numestų ant mūsų galvų atominę bombą ir sutrum- pintų mūsų kančias.“⁴⁰ Beje, buvo įvardyta ir Lietuvos bei kitų Baltijos šalių tokio likimo priežastis – prisimintas ir primintas gėdingas 1939-ųjų sovietų ir nacių paktas. VLIK'as tai deklaravo kitame rašte, kuriuo kreipėsi į Tarptautinį tribunolą Niurnberge, įvardy- damas tokio pakto neatitaisytas pasekmes trims Baltijos kraštams⁴¹. Taigi, tarptautiniu mastu į viešumą iškilus Sovietų Sąjungos ir Vokietijos Reicho slaptiems sandėriams, šis faktas operatyviai buvo įtrauktas ir tapo sva- riu argumentu visame Lietuvos laisvinimo procese. Vienareikšmiškai konstatuota, kad „Sovietų Sąjungos pastangos įteisinti jokiais

³⁸ VLIK'o raštas Nr. 253, 1946-01-24, LCVA, f. 648, ap. 2, f. 309, l. 15.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ VLIK'o raštas Nr. 247, 1946-01-22, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 7.

⁴¹ VLIK'o raštas Nr. 283, 1946-02-12, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 22.

Lietuvos vyriausybės veiksmais neišprovo-kuotos agresijos padarinius ir vadinamos inkorporacijos į Sovietų Sąjungą niekingumas yra pakankamai politinių bei moralinių autoritetų tinkamai kvalifikuoti.⁴²

Pristatinėdamas pavergto krašto padėtį, VLIK'as ir jo pirmininkas M. Krupavičius puoselėjo didelę viltį, kad tarptautinė bendruomenė išgirs komunistų persekiojamos lietuvių tautos šauksmą. Štai 1946 m. spalio 30 d. VLIK'as kreipėsi į JTO dėl Lietuvos gyventojų persekiojimų, suiminėjimų, deportavimo ir deportuotųjų nežmoniško laikymo. Šiame dokumente konstatuota, kad „SSRS vyriausybė flagrantiskai yra sulaužiusi tarptautinius pasižadėjimus, t. p. Atlanto Chartos ir JT Chartos straipsnius, garantuojančius žmogaus pagrindines laisves.“⁴³ Kitais, 1947 m., VLIK'o pirmininkas M. Krupavičius, papildęs raštą naujais faktais, gautais iš sovietų valdomo krašto, dar kartą kreipėsi į JTO, jį adresuodamas generaliniam sekretoriui. Jame ne tik sustiprintos ankstesnio dokumento išvados, bet ir atkreipiamas dėmesys į papildomai teikiamus faktus, „kurie rodo, kad SSRS vyriausybė ne tik nesustabdė persekiojimo ir deportuotųjų naikimo, bet jį tęsia toliau sustiprintu būdu, atimdama iš Lietuvos žmogaus ne tik pilietines teises, bet ir laisvę gyventi savame krašte, teisę iš viso gyventi“⁴⁴. Taip pat pastebima, kad pastaruoju metu areštų banga smarkiai palietusi lietuvių intelektualus. Daug nukentėjo ir dvasininkų luomas: suimti vyskupai V. Borisevičius (minima, kad jis nuteistas mirti), P. Ramanauskas, T. Matulionis (abu ištremti), nebuvo aplenkti ir jų padėjėjai: prelatai J. Labukas-Matulaitis, P. Pukys, J. Olšauskas. 1947 m. pradžioje

⁴² VLIK'o raštas Nr. 365/364, 1946-04-19, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 90.

⁴³ VLIK'o raštas JT generaliniam sekretoriui, 1947, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 1063, l. 2.

⁴⁴ Ibid., l. 3.

Kaune net iš dvylikos bažnyčių represuoti kunigai: V. Mieleška, J. Dagilis, J. Fabijanskas, J. [?] Budrys, J. Želvys, saleziečiai J. Gustas ir B. Paukštys, seminarijos prorektorai P. Rauda ir P. Kuzmickas, jėzuitas A. Bieliūnas. Tuo metu Lietuvos provincijoje suimta apie 70 kunigų, o dar 150 slapstosi. Tame pat rašte teigiama, kad areštų banga palietusi ir profesorius, rašytojus, mokytojus. Įvardijami Kaune buvę suimtieji: profesoriai T. Petkevičius, P. Kemešis, J. Keliuotis, A. Dambrauskas, rašytojai K. Jakubėnas, K. Boruta, [?] Keliuskaitė. Apibendrinant pažymima, kad „kas mėnuo suimami apie 2000–3000 žmonių, jie „nuteisiami“ dažniausiai už akių 6–8–10 metams ir deportuojami į Rusiją, tarp jų apie 10 procentų intelektualai“⁴⁵. Pa- baigoje tvirtinama, kad deportuotieji apgyvendinami priverčiamųjų darbų lageriuose, ir pateikiamas raginimas JTO Generalinei Asamblėjai [Visumos susirinkimui] įrašyti į savo darbotvarkę arba įtraukti į Socialinės tarybos svarstymus klausimą, kuris padėtų „apsaugoti dabar sovietų okupacijoje esančių lietuvių esmines žmogaus teises ir laisves, kurias yra laidavusi JT Charta“⁴⁶.

VLIK'as nenustojo vilties, kad tarptautinė bendruomenė turi išgirsti ir žinoti sunkią sovietų valdomo krašto padėtį, ir toliau aktyviai rengė deklaracijas – iki 1950 m. buvo išsiųsti net septyni memorandumai, adresuoti JTO, dėl genocido sovietų okupuotoje Lietuvoje. Juos pasirašė VLIK'o pirmininkas M. Krupavičius ir per LDT įteikė šiai pasaulinei organizacijai, iš kurios laukta vienokio ar kitokio sprendimo. Visų šių memorandumų turinyje, remiantis autentiška informacija apie suimtus, ištremtus ar nužudytus Lietuvos gyventojus, buvo iškelti sovietų nusikaltimai okupuotame krašte. Dokumentuose atsiskleidė vykdyto

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid., l. 4.

sovietinio genocido mastai, iliustruojami 1944–1949 m. organizuotų trėmimų, priedurtinio žemės ūkio kolektyvizavimo faktais. Pabrėžiant deportavimų antihumaniškumą, aprašytos tremtinių gyvenimo sąlygos ir jų likimai, pateikti atskirų tremtinių liudijimai. Memorandumų tekstuose labai operatyviai pasitelkiami ir cituojami naujausi tarptautiniai dokumentai. Pavyzdžiui, priėmus 1948 m. gruodžio 10 d. Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją, netrukus jos atitinkami straipsniai jau buvo cituojami memorandumuose. Taigi 1950-ųjų memorandumuose teigiama: „genocido nusikaltimai Lietuvoje, kaip lygiai ir elgesys vieno iš JT narių, kuris genocidą vykdo, yra vertas JT dėmesio ir jų žygių, kad vykdomas Lietuvoje genocidas būtų iširtas ir kad būtų imtasi priemonių jam sustabdyti.“⁴⁷ Šiuo dokumentu tikėtasi padėti tarptautinei bendruomenei sudaryti nuomonę, kaip SSRS okupuotuose kraštuose vykdo genocidą, ir pasiekti, kad visuotinai, pradėdant JTO, tokia sovietų politika būtų pasmerkta. Memorandumai puikiai papildė Yale (Jeilio) universiteto teisės profesoriaus Rafaelio Lemkino iniciatyva teikiamą Genocido konvencijos projektą, kurį svarstė JTO. Be to, toks tarptautinis viešumas turėjo pristabdyti sovietų užmojus toliau naikinti autochtoninius gyventojus Baltijos kraštuose.

Nors VLIK'o siūsti memorandumai tiesioginio atgarsio iš JTO nesulaukė, tačiau žinia apie sovietų okupuotoje Lietuvoje vykdomą genocidą plito tarptautinėje bendruomenėje. Pavyzdžiui, jau minėtu septintuoju memorandumu, kuriuo VLIK'as kreipėsi į JTO, buvo pasiekta, kad dokumentas būtų išplatintas šios tarptautinės organizacijos nariams, ir tai sulaukė atgarsio užsienio žiniasklaidoje.

Lietuvių tautos naikinimo problemą VLIK'as viešino ir vėlesniuose dokumentuose. Štai 1951 m. gruodžio 18 d. buvo paskelbtas atsišaukimas „Lietuviai, sukilkime prieš tylą ir klastą“, kuriame atspindėta ir esminė Lietuvos laisvinimo aktualija. Sutinkant, kad „taikos troškta visa žmonija ir pavergtieji“, o „tikra taika tegalima laisvėje“, daroma išvada: „atgavus laisvę pavergtiesiems, ateis ir pastovi taika“. Todėl VLIK'as kvietė visame pasaulyje pasklidusią lietuvių bendruomenę (ilgainiui susivienijusią į PLB) nuolatos belstis į demokratinio pasaulio sąžinę, vėl ir vėl kreiptis į JTO, prabylant apie sovietų okupuotus kraštus, raginant iširti padėtį tuose kraštuose, sustabdyti komunistų pavergtų tautų žudymą, taip pat reikalaujant „grąžinti šioms tautoms laisvę ir taiką“⁴⁸. Tokia buvo trumpai ir aiškiai išdėstyta Lietuvos laisvinimo programa, skirta visai išeivijai.

Toliau gilinantis į Lietuvos laisvės atkovojo reikalus ir juos svarstant, VT, palaikydama šią idėją tvirtino: „Jei Vakarų ir Rytų priešingumai neprivestų prie ginkluoto klausimų sprendimo ir būtų rasta galimybė juos suderinti, mums beliktų dėti visas pastangas, kad Lietuvos suverenumo vykdymo atstatymo klausimas patektų JTO.“⁴⁹ Baigiantis penktajam dešimtmečiui ši pateikta alternatyva atrodo įsitvirtinusi Lietuvos laisvinimo procese, ir vis dažniau žvilgsniai krypdavo į pasaulinę organizaciją, tikintis paveiksiančią visus įvykdytus Tėvynėje neteisėtumus. Be to, šią idėją perėmė ir kiti lietuvių išeivijos veiksniai ir ja rėmėsi bent porą dešimtmečių. Tačiau M. Krupavičius jau šeštojo dešimtmečio prieangyje pradeda garsiai reikšti nusišaukimą šia pasauline organizacija, teikdamas atsaką į viešpatavusią tylą: „Kol JTO eilėse

⁴⁷ Memorandumas JTO dėl genocido sovietų okupuotoje Lietuvoje, *Eltos biuletenis*, 1950-05-25, p. 5–14.

⁴⁸ VLIK'o Paryžiaus atsišaukimas, 1951-12-18, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 28, l. 270.

⁴⁹ Apie VT veiklos gaires, 1946-11-12, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 268–269.

yra jos narys, kuris grobia tautoms laisvę ir vykdo genocido nuodėmę, kol jie turi veto teisę ir kol kiti nariai pirmuoju savo rūpesčiu stato ne savo deklaracijų realizavimą, o *modus vivendi* su genocidą vykdančiu savo kolega, tol pavergtoms tautoms viltis daug netenka. Bet reikia viltis, kad pasikeis JTO sudėtis ir narių tarpusavio santykiai.⁵⁰ Todėl neatsitiktinai JTO dešimtmečio sukakties proga VLIK'as nepraleido progos parengti ir išsiųsti raštą-pareiškimą, kuriame tiesiogiai sovietų pareikalauta, kad jie paskelbtų Baltijos šalių įjungimą į SSRS niekinu. Dėl šiame rašte vartojamų sąvokų, pabrėžiant aneksiją, tinkamumo kilo abejonių ir jas šįkart išreiškė naujasis laisvinimo veiksny – Lietuvos laisvės komitetas (toliau – LLK)⁵¹. Prelatas, aiškindamas rašto, adresuoto JTO, vartojamų sąvokų Baltijos šalių okupacijai apibūdinti pagrįstumą, pastebėjo, kad laisvinimo veiksnių dokumentuose tai įvardijama įvairiai – okupacija, įjungimas, inkorporavimas, aneksija. Tačiau tai jokiū būdu neliudija, kad „Lietuva prisijungė savo noru“. Kartu jis patikina, kad „VILK'as taip pat visada protestuoja ir protestuos prieš visus bolševikų žygius, padarytus Lietuvai pavergti.“⁵² Nesulaukęs tinkamo atsako iš JTO, M. Krupavičius toliau skelbė Lietuvos laisvinimo problemą tarptautinėje plotmėje, kantriai dėstydamas įvykdytos okupacijos klausimą ir tiesiogiai kreipdamasis į oficialius asmenis Didžiojoje Britanijoje, Prancūzijoje, Italijoje, Šveicarijoje, JAV ir Kanadoje.

⁵⁰ M. Krupavičius atsako į Amerikos žurnalisto J. Švaicerio klausimus, *Eltos biuletėnis*, 1950-08-25, Nr. 9, p. 1–4.

⁵¹ LLK raštas M. Krupavičiui, 1955-06-23, LII B, f. 54, b. 16, l. 331.

⁵² M. Krupavičiaus raštas dr. A. Trimakui, 1955-07-06, LII B, f. 54, b. 16, l. 344.

SAUGANT LIETUVOS PARTIZANŲ JUDĖJIMĄ

Plėtojant kovos už Lietuvos išlaisvinimą Vakaruose judėjimą (tuomet įvardijamą „akcija“), tampa aktualus ir Tėvynėje vykstančio ginkluoto pasipriešinimo vaidmens klausimas. Tiek VLIK'as, tiek LDT Paryžiaus susitikimo metu neturėjo pakankamai žinių apie tikrą padėtį Lietuvoje, todėl buvo keliama būtinybė užmegzti ryšius su Lietuvos rezistenciniu judėjimu. Kita vertus, V. Sidzikauskas, puoselėdamas mintį apie greitai įvyksiantį Rytų ir Vakarų konfliktą, perspėjo tautą taupyti savo potencialą ir teigė, kad tikslinga „nedėti vilčių vien į mišką“⁵³. Tačiau, siekdamas atkreipti demokratinio pasaulio dėmesį į lietuvių tautos rezistencinę kovą, dar 1946 m. sausio 22 d. VLIK'as buvo paskelbęs raštą – deklaraciją. Šiame M. Krupavičiaus pasirašytame tekste apibūdinamas partizaninės kovos Tėvynėje pobūdis ir tikslai. Pirmiausia pabrėžta, kad Lietuvos partizanai „nemano vesti atviros kovos su sovietų Rusijos kariuomene“, bet „kovoja tik su mūsų tautiečių nukrypimais nuo tautos pasirinkto kelio, su okupacinių organų neteisėtumais“. Penktojo dešimtmečio viduryje partizanai praktiškai kontroliavo visą Lietuvos provinciją. Įvertindamas laisvės kovotojų pasiryžimą, M. Krupavičius teigė, kad ši kova „lygu kovai už teisę gyventi. Suvalkijos, Vilnijos ir Žemaitijos kraštuose susispietę mūsų partizanai atlieka uždavinį, kurį negalės nesuminėti būsimų laikų istorija“⁵⁴.

Todėl buvo siekiama užmegzti tiesioginius ryšius su anapus geležinės uždangos gyvuojančia rezistencija ir išsiaiškinti krašto

⁵³ L. Jonušauskas, *Likimo vedami. Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veikla 1940–1991*, Vilnius, 2003, p. 180.

⁵⁴ VLIK'o raštas Nr. 245, 1946-01-22, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 3.

rezistencinės kovos bei išeivių politinės veiklos galimo koordinavimo problemas. Tokia galimybė atsirado 1948 m., kai liepos 7–9 d. Vakarų Vokietijos kurortiniame mieste Baden Badene pavyko surengti VLIK'o, VT ir Lietuvos rezistencijos atstovų pasitarimą. Jame dalyvavo reprezentatyvus būrys įgaliotinių: pirmiesiems atstovavo M. Krupavičius (VLIK'o lyderis), V. Sidzikauskas, J. Kaminskas ir J. Brazaitis (VT atstovai), o antriesiems – Skrajūnas (Juozas Lukša, Lietuvos partizanų specialusis įgaliotinis), J. Deksnys ir Jonas Pajaujis (svečio teisėmis). Buvo nurodytas pagrindinis šio susitikimo tikslas – „išlyginti ir suderinti visokeriopą akciją Lietuvai išlaisvinti“⁵⁵. Gana daug laiko skirta okupuoto krašto politinės ir ūkinės būklės apibūdinimui. Susitikimo metu Skrajūnas pareiškė, kad „krašte tikslingumo sumetimais atsisakyta nuo VLAČ'o. BDPS Prezidiumas, kuriame daugiau yra politinių žmonių negu karinių, vadovauja ir visai krašto politinei rezistencijai“⁵⁶. Taip paaiškėjo tiek VLIK'ui, tiek visam Lietuvos laisvinimo judėjimui svarbus faktas, kad VLAČ'as, pretendavęs į „aukščiausiąją tautos politinį organą“, besireiškiantį abipus geležinės uždangos, yra „suspenduotas“. Be to, trečiame posėdyje išryškėjo, kad nors BDPS delegatūra buvo sudaryta „krašto principiniu sutikimu“, bet nebuvo patvirtinta. Todėl, siekiant vieningos ir centralizuotos politinės vadovybės, VLIK'o pusė siūlė šią delegatūrą likviduoti. J. Deksnys patikino, kad nuo rugpjūčio 1 d.

BDPS delegatūra bus formaliai paleista⁵⁷. Po tris dienas trukusių posėdžių, kuriuose vyko abiejų pusių diskusijos, buvo priimtas „Politinės Lietuvos laisvinimo vadovybės vieningumo reikalu sutarimas“. Reikšminga tai, kad dokumente buvo užfiksuotos Lietuvos laisvinimo kovos vadovavimo įtakos. Buvo nuspręsta, kad sovietų okupuotame krašte šias funkcijas vykdys „krašto rezistenciją apjungęs organas“, neįvardijant konkrečių institucijų. Užsienyje šios funkcijos paliktos VLIK'ui ir VT, kurie, kaip žinia, pildė „Lietuvos valstybės valdžios funkcijas“. Be to, sutarime pritarta minčiai sudaryti Lietuvos vyriausybę egzilyje. Tam VLIK'as išpareigojo derinti savo veiksmus su kraštu, esant įmanomoms sąlygoms. Tačiau „sąlygoms neleidžiant susižinoti su kraštu“, tai bus vykdoma „be jokio susižinojimo“, ir taip sudaryta „egzilinė vyriausybė krašte rezistenciją apjungiančio organo pripažįstama“⁵⁸. Taipogi buvo numatyta, kad ryšys tarp okupuotos Lietuvos ir VLIK'o bei VT bus palaikomas per krašto pogrindžio atstovą užsieniui. Tai, gi, Baden Badeno susitikime VLIK'ui pavyko įtvirtinti ne tik vadovavimo Lietuvos laisvinimo veiklai užsienyje poziciją, bet ir įgyti įgaliojimą atstovauti rezistencijai Tėvynėje. Saugumo sumetimais šis susitarimo tekstas viešai nebuvo skelbiamas, apsiribota Eltos komunikatu, kuriame pabrėžta pasitarimo dalyvių vienybė ir VLIK'o teisė kalbėti visos lietuvių tautos vardu. 1950 m. pabaigoje (gruodžio 10 d.) užsienį pasiekė žinia, kad Lietuvos laisvės kovotojų sąjūdis patvirtino Baden Badeno susitarimą ir J. Lukšos duotus įgaliojimus S. A. Bačkui ir J. Brazaičiui atstovauti krašto rezistencijai užsienyje⁵⁹. Kaip

* Lietuvoje tariamai susikūrusios antisovietinės organizacijos, įvardijamos Vyriausiuoju Lietuvos atstatymo komitetu – VLAČ'u, ir karinės organizacijos, veikiančios prieš sovietų režimą, pavadintos Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdžiu – BDPS, prezidiumo atstovas.

⁵⁵ Baden Badeno pasitarimų protokolas Nr. 1, A. Liekis, *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 6, p. 594.

⁵⁶ Baden Badeno pasitarimų protokolas Nr. 2, A. Liekis, *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 6, p. 610.

⁵⁷ Baden Badeno pasitarimų protokolas Nr. 3, A. Liekis, *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 6, p. 622, 624.

⁵⁸ M. Krupavičius, *Lietuviškoji išeivija*, Torino, 1959, p. 34.

⁵⁹ Eltos komunikatas, *Eltos biuletenis*, 1948-08-05, Nr. 41, p. 1.

matyti iš amžininkų prisiminimų, prelatui labai imponavo J. Lukšos asmenybė ir herojiškumas. Po Baden Badeno pasitarimo vykusiame VLIK'o priėmimo M. Krupavičius, rodydamas į jį, pareiškė: „Čia sėdi būsimas Lietuvos prezidentas.“⁶⁰

Šaltajam karui pereinant iš gynybinio į puolamąjį, M. Krupavičius rūpinosi rezistencinio judėjimo padėtimi Tėvynėje. 1952 m. Vasario 16-osios proga kreipimesi per „Amerikos balsą“ į tautą jis pabrėžė sunkią padėtį bolševikų valdomoje Lietuvoje ir kvietė „taupyti ir saugoti lietuviškąsias galvas“. Nors žinoma, kad tik per kovą yra „kelias į laisvąją Lietuvos Respubliką“, bet „turime kovoti taip, kad ji paimtų mažiausiai lietuviškų gyvybių“. Kartu M. Krupavičius atkreipė dėmesį, kad „priešas nori mūsų pražūties“, provokuoja, ir kvietė saugotis tokių provokacijų⁶¹. Kitais, 1953 m., kalbėdamas ta pačia proga prelatas pareiškė, kad VLIK'as ir lietuvių išeivija politinėmis ir diplomatinėmis priemonėmis toliau kovos už Lietuvos laisvę. Apibrėžęs svarbiausiąjį išeivijos uždavinį – „išrikiuotomis geležinėmis laisvųjų lietuvių gretomis išvaryti iš Lietuvos žiaurųjį kalėjimo viršininką Staliną su jo raudonaisiais opričnikais ir sugriauti pastatytas lietuviams kalėjimo sienas“, jis įvardijo Tėvynės laisvinimo politines ir diplomatinės priemonės, neprieinamas okupuotame krašte⁶², todėl ši priedermė atitekusi VLIK'ui ir visai lietuvių išeivijai. Be to, prelatas pažymėjo: „Jūsų gyvenamose sąlygose imtis ginklo kovos su kraujuotu Lietuvos kalėjimo viršininku Stalinu – būtų tik netikslus ir žalingas didinimas aukų, ku-

rių ir taip pernelyg daug yra paimta iš mūsų tautos.“⁶³ Šie pareiškimai patvirtino raginimą atsakyti ginkluotos kovos Tėvynėje dėl Lietuvos laisvės ir koncentruotis į Lietuvos laisvės bylos kėlimą Vakaruose.

SUBURIANT LIETUVIUS KARO PABĖGĖLIUS, POLITINIUS TREMTINIUS

M. Krupavičius, nuo pat Nepriklausomybės pradžios pasižymėjęs kaip Lietuvos žmonių krikščioniškųjų vertybių gynėjas, šios nuostatos neatsisakė ir Tėvynės nelaisvės akivaizdoje, todėl dar 1948-ųjų pabaigoje Romos popiežius Pijus XII pelnytai suteikė jam prelado titulą⁶⁴. Siekiant Lietuvos laisvinimo akcijos aktyvesnio propagavimo Vakaruose ir minint dešimtąsias Tėvynės nelaisvės metines, buvo svarbus 1950 m. birželio 15 d. įvykęs M. Krupavičiaus, lydimo VT atstovų V. Sidzikausko ir Juozo Brazaičio, apsilankymas Vatikane. Jie buvo priimti Romos popiežiaus specialios audiencijos metu ir turėjo platesnį pokalbį su politikos reikalus kuruojančiais monsinjorais Giovanni Battista Montiniu ir Dominico Tardiniu. Popiežius patikino „žinąs Lietuvą ištikusią negandą“, dėl to dažnai meldžiasi ir „žadėjo Lietuvos nepamiršti“⁶⁵. Tai buvusi puiki proga VLIK'ui išsakyti visos lietuvių tautos, esančios šiapus ir anapus geležinės uždangos, lūkesčius ir paskleisti savo Tėvynės Lietuvos laisvinimo reikalą.

Nepriklausomybės iškovojimas Tėvynei tapo abiejų tautos dalių – tiek pasilikusios krašte, tiek pasitraukusios į Vakarus – gy-

⁶⁰ L. Mockūnas, *Pavargęs herojus*, Vilnius, 1997, p. 296.

⁶¹ VLIK'o pirmininko kalba Lietuvai (1952 m. vasario 16 d. per „Amerikos balsą“), LCVA, f. 656, ap. 2, b. 683, l. 29–30.

⁶² VLIK'o pirmininko kalba Lietuvai (1953 m. vasario 16 d. per „Amerikos balsą“), LCVA, f. 648, ap. 2, b. 31, l. 9.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ LAIC (*Lithuanian American Information Center*) žinių santrauka, Nr. 169, 1949-02-08, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 1049, l. 264.

⁶⁵ V. Sidzikauskas, *Lietuvos diplomatijos paraštėje*, Vilnius, 1994, p. 283.

vybiniu reikalu. Tačiau buvo akivaizdu, kad gyvenanti Lietuvoje tauta „okupanto žiaurios rankos yra sukaustyta, o jos lūpos užrakintos devyniomis spynomis“. Todėl lietuviškoji išeivija priėmė Lietuvos laisvinimo darbo našta ir jai teko atlikti tai, ko negalėjo vykdyti pavergtoji tauta. Kaip pastebėjo M. Krupavičius, pasilikę Lietuvoje „privalo nepalūžę išgyventi vergiją, neleisti okupantui sunaikinti savo civilizacijos“. Be to, jis pabrėžė, kad tauta turi „išmintingai ir gudriai rūpintis savo tėvynės laisve tokiu būdu, kad jos priešas fiziniai nesunaikintų“, kitaip tariant, ji buvo nukreipta į pasyvų pasipriešinimą⁶⁶. Išeivijai, kurios „neseka, kaip šešėliai, bolshevikų enkavedistai ir nėra geležiniu lanku apsupta raudonosios armijos“, atiteko svarbi ir aktuali pareiga – „vesti laisvose valstybėse nepriklausomą laisvinimo politiką“, kad ji taptų „krašto užnugaris ir jo pavaduotoja bei papildytoja“⁶⁷.

Taigi VLIK'ui atiteko nelengva priedermė – pasirūpinti išeivijos – karo pabėgėlių, politinių tremtinių, atsidūrusių Vokietijoje ir gretimuose kraštuose, – likimu. Pirmiausia kilo būtinybė pasiekti, kad tautiečiams, pasitraukusiems nuo sovietų, būtų suteiktas *displaced persons* (DP – išvietintųjų asmenų) statusas. Dėl to nuspręsta kreiptis į Vyriausiąjį Vakarų sąjungininkų vadą generolą Dvaitį Eizenhauerį (Dwight D. Eisenhower), atkreipiant dėmesį, kad lietuviai, latviai ir estai nėra SSRS piliečiai. 1945 m. gegužės 31 d. VLIK'as sulaukė patvirtinimo, kad baltiečiams nebus taikoma prievartinė deportacija⁶⁸. Puoselėdamas lietuvių karo pabėgėlių, tremtinių susivienijimo idėją, VLIK'as tapo Lietuvių tremtinių bendruomenės (toliau – LTB) kūrimo iniciatoriumi. 1946 m. kovo

3–4 d. Hanau stovykloje įkurta organizacija užsibrėžė „išlaikyti sveiką ir pajėgią tremtyje esančią lietuvių tautos dalį“⁶⁹.

M. Krupavičius visus tautiečius, nublokštus karo ir okupacijų į Vakarų, įvardijo mūsų politinė išeivija. Vėlesniais metais, apmąstydamas išeivijos būtį, brėžė jos veiklos gaires: „Kas yra politinė išeivija? [...] Tai yra kovos su tikrove iš pralaimėjusių pozicijos metodas. Tikrovė – Lietuvos okupacija. Pralaimėję – mes politinė išeivija. Politinė išeivija ne kapitulantai, bet kovotojai su okupantu. Pasikeitė tik kovos metodas, nes tenka kovoti iš pralaimėjusių pozicijų. Ta tikrovė – okupacija ne amžina, bet tik laikino pobūdžio.“⁷⁰

Numatant politinę išeiviją kaip reikšmingą Lietuvos laisvinimo dalyvę, iš pradžių net ieškota teritorijos, kur būtų galima kompaktiškai įkurdinti ją, kaip „tautinį vienetą“. Tačiau tai liko tik idėjos ir, baigiantis penktajam dešimtmėčiui, kai Vakarų šalys paskelbė priimsiančios emigrantus iš Rytų Europos, teko kurti kitus planus, padėsiančius telkti besisklaidančią tautinę diasporą. 1947-aisiais Paryžiuje vykusioje antrojoje konferencijoje paskelbta tremtinių (karo pabėgėlių) problemą liečianti rezoliucija, kurioje pritarta Lietuvių tremtinių bendruomenės organizavimui, pabrėžta jos bendradarbiavimo su latviais, estais ir švietimo, kultūros reikalų svarba. Modeliuojant būsimus santykius su kaimynais lenkais, nutarta, kad bus skatinamas glaudesnis bendradarbiavimas su jais, ir numatyta spręsti „visus ginčytinus klausimus taikiu būdu dabartinio teritorinio statuso pagrindu“. Ateityje Lietuvai ir Lenkijai tapus laisvomis valstybėmis jų derybos priklausys „nuo Lietuvą patenkinančio su lenkais susi-

⁶⁶ M. Krupavičius, *Lietuviškoji išeivija*, Torino, 1959, p. 26, 27.

⁶⁷ *Ibid.*, p. 27.

⁶⁸ *Lietuva ir VLIK'as*, red. A. V. Rinkūnas, Čikaga, 1984, p. 128.

⁶⁹ A. Liekis, *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 6, Vilnius, 2002, p. 145.

⁷⁰ M. Krupavičius, *Lietuviškoji išeivija*, Torino, 1959, p. 14–15.

tarimo sienų klausimu, laikant jau dabar tas derybas pradėtinas⁷¹.

Prieš pasklindant DP lietuviams po laisvąjį pasaulį, 1949 m. birželio 14 d. VLIK'as paskelbė reikšmingą dokumentą – Lietuvių chartą. Tai buvo „tautos amžintųjų siekimų vardan“ priesaika, kuri ilgainiui tapo visų lietuvių Vakaruose ideologijos pamatu ir plėtojo PLB kūrimo idėją. Dokumente buvo akcentuojama, kad „darbu, mokslu, turtu ir pasiaukojimu lietuvis kovoja, kad apgintų ir išlaikytų nepriklausomą Lietuvos valstybę“⁷². Taip buvo pabrėžta, kad Tėvynės laisvė esti gyvybinis tautos reikalas ir, nepaisant skirtingų ideologinių bei religinių įsitikinimų, politinių nusistatymų, viso pasaulio lietuviams būtina ryžtis organizuoti bendruomenę.

Taigi M. Krupavičiui, tuometiniam VLIK'o pirmininkui, pasitarnaujant Tėvynės labui, teko atlikti dar vieną svarbų darbą mūsų šalies istorijoje. (Pirmuoju visuotinai pripažįstamas, reikšmingas tiek socialiniu, tiek ir tautiniu atžvilgiu, Nepriklausomos Lietuvos žemės ūkio pertvarkymas.) Antrajam teko ryžtis šeštojo dešimtmečio pradžioje jau išėivijoje. Nuo to laiko M. Krupavičius tapo „didžiuoju Pasaulio lietuvių bendruomenės statytoju“, o jo telkiama lietuviškoji išėivija, suvienyta patriotine linkme, tampa istoriniu įvykiu⁷³. Ši nemaža lietuvių tautos dalis, po Antrojo pasaulinio karo atsidūrusi Vakarų pasaulyje, M. Krupavičiaus žodžiais tariant, buvo „iškilmingas protestas“ prieš komunistinį Lietuvos pavergimą. Ilgainiui tai tapo sovietams „skaudi rakštis akyje“, nes „jie čia būdami ir griežtai atsakydami vykti

į savo tarybinę tėvynę rodyte rodo aliantams, kad sovietų režime yra kažkas negero, kažkas baugaus“⁷⁴. Viena vertus, tiek VLIK'ui, įsikūrusiam Europoje, tiek ALT'ui, esančiam Amerikoje, kilo nemažas rūpestis apginti šią tautos dalį nuo priverstinio sugražinimo į SSRS. Kita vertus, lietuvių išlikimas Vakaruose ir jų pagrindu lietuvių bendruomenės formavimasis turėjo užtikrinti Lietuvos laisvinimo proceso gyvybingumą. Todėl tai skatino neišvengiamai apjungti lietuvių – politinių tremtinių pajėgas į organizaciją, kuri telktų juos kryptingai veiklai.

PASVARSTYMAI APIE TUOMETINIUS LIETUVIUS IR ATEITIES LIETUVĄ

M. Krupavičius, iškeldamas išėivijai pagrindinį siekį – laisvos Nepriklausomos Lietuvos iškovojimą, numatė ir programą, skirtą išėivijai. Pirmuoju uždaviniu užsibrėžta „sukurti iš tautos išėiviškų atplaišų gyvą lietuvišką organizmą“⁷⁵. Tai būsianti organizacija, turėsianti „pilnos žmogiškos ir tautinės kultūrinės vertės“ ir plėtosianti savo kultūrą krikščionišku pagrindu. Tokiais principais suburta lietuviškoji visuomenė egzilyje, paženklinta idealizmo žyme, kėlė tikslą kiekvieną jos narį „išauklėti sąžiningu lietuviu patriotu su stipriu moralinio gyvenimo pagrindu ir gyvu tikėjimu“, statant Lietuvos laisvę ir gerovę į pirmą vietą, o savuosius interesus paliekant paskesnėje vietoje. Rūpinantis išlaisvintos Lietuvos atkūrimu, buvo užsibrėžta paruošti „reikalingų veiklių kūrybinių veikėjų ir specialistų“, galėsiančių dalyvauti kuriant ateities Tėvynę. Drauge diegtina pareiga „ne tik naujam, bet ir senesniajam išėiviu“

⁷¹ VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba išėivijoje. Berno ir Paryžiaus konferencijos protokolai, red. A. Petraitytė, Vilnius, 2004, p. 332.

⁷² Lietuva ir VLIK'as, red. A. V. Rinkūnas, Čikaga, 1984, p. 131.

⁷³ V. Vaitiekūnas, „Krupavičius – dviejų epochų kūrėjas“, *Draugas*, 1951-07-07.

⁷⁴ VLIK'o raštas Nr. 124, 1945-08-03, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 308, l. 221.

⁷⁵ M. Krupavičius, *Lietuviškoji išėivija*, Torino, 1959, p. 74.

sugrįžti į išlaisvintą šalį. Kelyje į Lietuvos laisvės iškovojimą išeivija raginama „remti visomis išgalėmis VLIKą, PLB ir ALTą“⁷⁶. Šioje programoje įvardytiems uždaviniams įgyvendinti siūloma išeiviams pirmiausia rūpintis patiems savo „moraliniu atgimimu ir susistiprinimu“, taip pat gilintis į Lietuvos reikalus ir formuoti savo politines, visuomenines ir profesines idėjas „tokiu būdu, kad jos būtų naudingos ir kiekvienam asmeniui ir visai Lietuvos bylai“⁷⁷.

Būsimos PLB veiklos gairės dar plačiau ir išsamiau išryškėja 1950 m., kai VLIK'o pirmininko prelado M. Krupavičiaus rūpesčiu pasirodo brošiūra „Pasaulio lietuvių bendruomenės keliu“. Joje aiškiai nusakytos susiklosčiusios aplinkybės, verčiančios vienyti laisvojo pasaulio lietuvius: „Lietuvybė naikinama negailestingai. Lietuvoj – žiauraus okupanto bolševiko, tremtyje ir emigracijoje – gyvenamosios aplinkos [...]. Tautos naikinimui sustabdyti reikalinga galinga ir vieninga jėga. Tai suorganizuoti VLIK'as yra sudaręs VT, Lietuvos išlaikymo tarnybą, kurios svarbiausias uždavinys sudaryti Pasaulio lietuvių organizaciją.“⁷⁸ Naujos lietuvių organizacijos kūrimo pagrindas tampa išskirtinis – jis grindžiamas ne politine jos narių priklausomybe, o tautiškumu. Prisimindamas filosofo Stasio Šalkauskio mintį apie tris didžiausius Lietuvos priešus: bolševikus, vokiečius ir suburžuazėjusius lietuvius, M. Krupavičius pastaruosius plačiau apibūdina paaiškindamas, kad tai toji ateivių dalis, kuri „Lietuvos idealą jau iškeitė į pinigų idealą.“ Prelatas kviečia pasekti žydų tautą, kuri „krauna pinigus dvasiniam idealui – juos aukoja Izraeliui“⁷⁹. Todėl, išeivijai

telkiantis į lietuvių bendruomenę, pasiryžusią ištesėti Lietuvos išlaisvinimą, buvo parežiamas demokratijos principas iškeliant du susisiejamus tikslus. Turima omenyje „pagrindinį ir atsitiktinį“ siekius – išlaikyti lietuviybę ir „atkovoti Lietuvai laisvę“⁸⁰.

Laikas nuo laiko teko apmąstyti ir atkurtos Lietuvos perspektyvą. M. Krupavičius, neslėpdamas svarstė, kad „norime atstatyti katalikišką Lietuvą“, tačiau aiškiai pripažino, kad katalikiškais pagrindais atkuriamos Lietuvos „atstatymas nebus lengvas“. Todėl suprantamas siekis, kad Tėvynė taptų „nekomunistinė“, bet gilinantis toliau iš tikėtinų dviejų galimybių katalikiškos valstybės variantas atkrenta ir lieka „Europos suprasta prasme laicistinė“ galimybė. Daroma realistinė prielaida, konstatuojant, kad ateities Lietuva būsianti „laicistinė“, „vadinasi – materialistinė, tariamai religijai abejinga, o iš tikrųjų antikatalikiška, tik antikatalikiška kitokiu būdu, negu komunizmas vadinasi – materialistinė, tariamai religijai abejinga...“⁸¹. Pagaliau, atsižvelgiant, kad Vakarų pasaulis „tik tam tikrame laipsnyje krikščioniškas“, prieinama prie išvados dėl išlaisvintos Tėvynės ateities. O šios „būsimos išlaisvintosios Lietuvos idealas bus Anglijos, Amerikos, Prancūzijos kopija ar imitacija“⁸². Brėždamas išlaisvintos Lietuvos ateities kontūrus, prelatas vaizdžiai įvardijo esamą padėtį: „mes esame griuvėsiai ir Lietuva yra griuvėsiuose“, todėl teks veikti bent dviem kryptimis ir dalyvauti tiek materialiniame, tiek dvasiniame atstatyme. Tuomet, turėdamas omenyje Tėvynėje komunistų vykdomą priešišką tautiškumui ir religijai politiką, jis prognozavo, kad „išeiviams teks pasiimti ypatingai tas antrasis – dvasinis

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ *Pasaulio lietuvių bendruomenės keliu*, Pfulingen [?], 1950, p. 9.

⁷⁹ M. Krupavičius, *Lietuviškoji išeivija*, Torino, 1959, p. 67.

⁸⁰ *Pasaulio lietuvių bendruomenės keliu*, Pfulingen [?], 1950, p. 19.

⁸¹ M. Krupavičius, *Lietuviškoji išeivija*, Torino, 1959, p. 77.

⁸² Ibid., p. 78.

nugriuvėsinimas⁸³. M. Krupavičius, stebėdamas pokarinio pasaulio atsikūrimą ir studijuodamas to amžiaus įvairių politinių srovių lyderių pasisakymus, prieina prie išvados: „ir žymūs socialistai, unisonu su popiežiais ir katalikais bei objektyviais nekatalikais, tvirtina, kad pasaulio sudemokratinimas – krikščionybės nuopelnas, kad tokių milžiniškų laimėjimų galima pasiekti tik krikščioniškosios demokratijos pagalba, kitaip tariant, tos demokratijos, kuri yra pagrįsta ir persunkta Evangelijos dėsniais ir dvasia.“⁸⁴ Todėl nuosekliai sekdamas krikščioniškosios demokratijos principais nurodo aiškią takoskyrą tarp tikrosios ir tariamosios demokratijos, tam pasitelkdamas ryškius istorijos pavyzdžius. Jis teigia: „Sustačius Smetonos diktatūrą su Paleckio „demokratija“, Smetona laimės dar daugiau, negu laimėjo Mikalojus [paskutinis Rusijos caras Nikolajus II – J. B.] prieš Staliną“, ir tuo parodo, kad „parlamentarizmas – tai nebūtinai demokratija“⁸⁵. Be to, M. Krupavičius, sekdamas JAV jėzuito B. L. Masse, apsilankiusio pokarinėje Europoje, išpūdžiu, įžvalgiai perspėja: „Sekuliarizuota Europa, kuri krikščionybę buvo uždariusi į zakristiją, toliau nebėra galima. Jeigu krikščionims nebus leista užpildyti draugijinio ir politinio pokarinės Europos gyvenimo, tai jį užpildys Karolis Marksas [Karl Marx] arba ta kruvina jo išraiška, kuri yra pavergusi rusų tautą ir kitas Rytų Europos tautas.“⁸⁶

PALIEKANT LIETUVOS VYRIAUSYBĖS EGZILYJE IDĖJĄ IR SENĄJĮ ŽEMYNĄ

Baigiantis penktajam dešimtmečiui VLIK'e toliau išryškėjo laicistinio bloko nepasitenkinimas krikščioniškojo lyderiavimu, kurį lėmė pirmininko M. Krupavičiaus populiarumas ir užimamos pozicijos lietuvių tremtinių visuomenėje. 1949 m. laicistai, siekdami plėsti savo bloką, ėmė raginti priimti į VLIK'o sudėtį regiono pagrindu sukurtą Mažosios Lietuvos rezistencinį sąjūdį (toliau – MLRS), kuris, kaip tikėtasi, prie jų prisidėtų. (Tuo metu abiejuose blokuose buvo likę po penkis atstovus, nes po Niurnbergo proceso, paaiškėjus ryšiams su naciais, iš VLIK'o buvo pašalinta Nacionalistų partija.) Viešai toks siūlymas buvo grindžiamas atsiradusia galimybe „įgyvendinti lietuvių tautos siekimo, puoselėto istorijos amžiais apjungti vienoje valstybėje visas lietuviškas žemes ir visas tautos priedermes“⁸⁷. Tuo metu M. Krupavičius, nesileisdamas į partines rietenas ir keldamas į pirmą vietą Lietuvos laisvinimo reikalą, politikams siūlė: „Kai nutiesim laisvai Lietuvai pamatus, išvesim sienas ir sukrausim stogą, tada gausim teisę pasiskirstyti pagal politines spalvas ir pradėti kovą dėl to, kokia spalva turi būti nudažyta Lietuva.“⁸⁸

Vis atidėlioiant MLRS priėmimą, VLIK'e esantys dariniai persigrupavo į dvi frakcijas: aktyvistų (jų gretose jungėsi valstiečiai liaudininkai, tautininkai, Darbo federacija, Lietuvių frontas, Vienybės sąjūdis, Laisvės kovotojų sąjunga) ir pozityvistų (socialdemokratai, krikščionys demokratai, Ūkininkų partija ir Ūkininkų sąjunga)⁸⁹. Aktyvistai kėlė idėją suvienyti VLIK'ą ir VT, bet tai

⁸³ M. Krupavičius, *Lietuviškoji išeivija*, Torino, 1959, p. 77.

⁸⁴ M. Krupavičius, *Krikščioniškoji demokratija*, Stuttgart, 1948, p. 8.

⁸⁵ *Ibid.*, p. 28, 29.

⁸⁶ *Ibid.*, p. 40.

⁸⁷ V. Sidzikauskas, *Lietuvos diplomatijos paraštėje*, Vilnius, 1994, p. 277.

⁸⁸ P. Maldeikis, *Mykolas Krupavičius*, Chicago, 1975, p. 266.

⁸⁹ V. Sidzikauskas, *Lietuvos diplomatijos paraštėje*, Vilnius, 1994, p. 278.

prieštaravo principams, užfiksuotiems 1944 m. vasario 16 d. deklaracijoje ir 1945 m. liepos 3 d. nutarime. Taigi organizacijoje įsivyravo įtampa, bet kompromisų dėka pavyko išgelbėti VLIK'ą nuo skilimo. Dėl to 1949 m. rugpjūčio 9 d. sutariama pakeisti VLIK'o ir VT nuostatus, patikslinant VLIK'o organizacijos, pirmininko teises, posėdžių tvarką, reglamentuojant VT veiklą. Aptariant komisijas, bendradarbius, įgaliotinius, tarp VLIK'ui priklausančių organizacijų ar įstaigų įvardyta ir Pasaulio lietuvių bendruomenė. Remiantis naujais nuostatais, VLIK'o pirmininkas galėjo būti nušalintas balsų dauguma, pareiškus jam nepasitikėjimą. M. Krupavičius buvo pasiryžęs atsistatydinti, bet šį žingsnį sustabdė jo partijos vadovybė. Kita vertus, vengiant lietuvių bendruomenės nepasitenkinimo nesiryžta keisti VLIK'o pirmininko. Be to, į atsistatydinusio VT pirmininko vietą taip pat buvo pasirinktas M. Krupavičius, tad dabar jam teko vadovauti abiem institucijoms. Tai liudijo kairiosios grupuotės realistinį suvokimą, o drauge įrodė tvirtas M. Krupavičiaus pozicijas. Tačiau įvykdyta VLIK'o reforma jokiū būdu nesustiprino pačios organizacijos, o tik sudarė prielaidas tolesnėms partinėms rietenoms. Tai skatino gretų retėjimą ir kartu silpnino pačią Lietuvos laisvinimo procesą. To pavyzdys gali būti V. Sidzikausko nepaskyrimas VT užsienio reikalų tarnybos valdytoju, nes tam prieštaravo ankstesni laicistai.

Galutiniu VLIK'o posūkiu nuo egzilio vyriausybės idėjos įgyvendinimo reikėtų pripažinti 1954-uosius, kai, JAV vykstant Lietuvių politinei konferencijai, pirmininkas M. Krupavičius, lydimas Lietuvos pasiuntinio Vašingtone ministro Povilo Žadeikio, birželio 17-ąją susitiko su valstybės sekretoriaus pavaduotoju Europos reikalams Livingstonu T. Merchantu. Šis pareigūnas pripažino, kad „VLIK'as dirba puikų darbą“ ir svarbu, kad

jame partijos veikia vieningai. Tačiau, kai buvo pasiteirauta dėl JAV administracijos oficialaus VLIK'o pripažinimo galimybės, atsakyta, kad Vašingtonas „nepraktikuoja oficialiai pripažinti tokias organizacijas“⁹⁰. Taigi vienoje svarbiausių Vakarų valstybių nebuvo gautas siektas VLIK'o, kaip Nepriklausomos Lietuvos atstovybės, oficialus pripažinimas.

Įpusėjant šeštajam dešimtmečiui tapo vis labiau akivaizdu, kad artimiausioje perspektyvoje nepavyks atkurti Lietuvos nepriklausomybės. VLIK'as, JAV nepasiekęs trokštamo pripažinimo ir atsižvelgdamas į susiklosčiusią tarptautinę padėtį, atsisakė pretenzijų tapti egzilio vyriausybe. Šiuo metu jo vadovų samprotavimuose ryškėjo jau kita idėja – mintis apie „Vyriausią laisvinimo organą“, kuris privalo būti vienintelis⁹¹. Artėjant keturių didžiųjų valstybių konferencijai, kurioje turėjo būti svarstoma Taikos sutartis su Vokietija, VLIK'o pirmininkas M. Krupavičius teikė Lietuvos išlaisvinimo programos metmenis. Juose fiksuojami trys svarbūs dalykai, perduotini JAV delegacijai. Pirmojo svarbiausias punktas – „okupacinės kariuomenės atitraukimas“. Antruoju nurodoma atsisakyti „sovietų pastatytos vyriausybės“, valdžią perduodant „teisėtoms Lietuvos institucijoms“. Trečiasis – „Lietuvos įjungimo į Sovietų Sąjungą atšaukimas, šiai paskelbiant jį niekiniu“. VLIK'o manymu, pereinamuoju laikotarpiu „Lietuvos Respublikos suvereninės valdžios vykdymas turėtų būti perduotas Lietuvos laikinajai Vyriausybei“, o vidaus tvarkos palaikymas – tarptautinėms karinėms pajėgoms. Be to, turėtų būti numatyta tarptautinė parama Lietuvos ūkinio gyvenimo

⁹⁰ M. Krupavičiaus pranešimas, *Eltos informacijos*, 1954, Nr. 23, p. 5.

⁹¹ „Netapkime savo tautos duobkasiais“, pasikalbėjimas su prelatu M. Krupavičiumi, *Lietuvių dienos*, 1955, Nr. 9, p. 12.

atstatymui⁹². Nebuvo likta nuošalyje ir nuo geopolitinių dalykų – pasisakyta buvusios Rytų Prūsijos, Karaliaučiaus srities likimo reikalu. VLIK'as laikėsi pozicijos, kad ši sritis nebūtų pripažinta sovietams, argumentuodamas tuo, kad „nebūtume atskirti sovietine teritorija nuo laisvojo pasaulio“⁹³. Tuo metu tikėtasi, kad įvyksianti Taikos konferencija atšauks Potsdamo konferencijos nutarimą, pagal kurį SSRS pavesta teisė administruoti Karaliaučiaus sritį.

Nors M. Krupavičius buvo rinktas VLIK'o pirmininku neapibrėžtam laikotarpiui, bet baigiantis penktajam dešimtmečiui laicistų blokas ėmė kelti klausimą dėl organizacijos reformos. Tada nuo atsistatydinimo iš pirmininko posto prelatą sulaukė krikščionių demokratų partijos vadovybė. Prasidėjus šeštajam dešimtmečiui, tie patys laicistai puoselėjo mintį perkelti VLIK'ą į JAV. Iš tiesų 1955-ieji buvo esminiai VLIK'o permainų metai. Toliau retėjant lietuvių politinių pabėgėlių gretoms Europoje, 1955 m. sausio 5 d. susirinkime VLIK'ą sudarančios grupės apsvaistė persikėlimo klausimą. Vokietijoje buvo numatyta palikti VT, kuri toliau tęstų savo veiklą, o VLIK'o būstinę iš Badeno-Viurtenbergo krašto Pfulingeno miesto perkelti į Ameriką. Toks siūlymas buvo paremtas tuo, kad už Atlanto gyveno didelė laisvosios lietuvių dalis, o JAV administracija toliau tvirtai ir aktyviai palaikė Lietuvos laisvinimo bylą. Be to, Amerikoje veikė gerai organizuota senoji išeivija. Tokią situaciją, besiformuojančią aplink VLIK'ą, M. Krupavičius vertino niūriai. Anot pirmininko, susiformavo trys VLIK'ui kenkiančios priežastys. Pirma – tai organizaciją sudarančios politinės grupės, kurios „sudarė tokią beatodairinę opoziciją,

kad pavadinus ją griaunamąją bus švelnus palyginimas“. Antra priežastis – tai nerimą dėl VLIK'o lietuvių išeivijoje formavusi LDT šefo S. Lozoraičio „užimta pozicija“, o trečia priežastimi įvardyta tų pačių grupių keliama nuostata iškelti VLIK'ą iš Europos⁹⁴. M. Krupavičių neramino naujai JAV įsikūrusio LLK, kurio veikėjai reiškėsi ir VLIK'e (pavyzdžiui, V. Sidzikauskas), ateitis ir kad LLK teksią dirbti ir „už VLIK'o žmones“. Tuomet „jau nebebus VLIK'o, o bus LLK“, ir gali atsitikti, kad VLIK'as „bus paverstas nereikšminga fikcija“⁹⁵.

Mintį perkelti VLIK'ą į JAV dar labiau stiprino ir tarptautinės sąlygos, nes darėsi aišku, kad artimiausioje ateityje nepavyks atkurti Lietuvos nepriklausomybės. Be to, toliau retėjo į Vakarų Europą pasitraukusių lietuvių – politinės išeivijos – gretos. Kartu Amerikoje jau kūrėsi ir daugumos VLIK'ą sudarančių politinių grupių centrai. Tačiau M. Krupavičius manė tikslinga išlaikyti VLIK'ą Europoje, nes čia „ateityje spės pavergtųjų tautų laisvinimo klausimas“⁹⁶. Siekiant kompromiso, iš pradžių buvo sutarta organizuoti Amerikoje kai kurias VLIK'o sesijas, kurių pirmoji planuota 1955 m. Dar prieš tai, 1954 m., M. Krupavičius, nuvykęs į JAV, patyrė nepalankias opozicijoje esančių partinių grupių, ypač tautininkų, nuostatas krikščionių demokratų atžvilgiu. Nors, kaip minėta, lankantis JAV Valstybės departamente buvo pripažinta, kad VLIK'as „dirba puikų darbą“, tačiau prelatas 1955-ųjų liepą partijos vadovybei pareiškė apie atsistatydinimą iš VLIK'o pirmininko pareigų. Toks žingsnis buvo pateisinamas konsolidacijos sumetimais – „sudarytos sąlygos praplėsti

⁹² M. Krupavičiaus raštas dr. A. Trimakui, einančiam Lietuvos laisvės komiteto pirmininko pareigas, Reutlingen, 1955-06-15, LII B, f. 54, b. 16, l. 344.

⁹³ Ibid., l. 345.

⁹⁴ M. Krupavičiaus Pro Memoria, Reutlingeno geležinkelio stoties bufetas, 1955-08-14 [?], LII B, f. 54, b. 16, l. 346.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ P. Maldeikis, *Mykolas Krupavičius*, Čikaga, 1975, p. 308.

pozicijos ribas⁹⁷. M. Krupavičius išliko ištikimas 1954 m. gegužės 18 d. Niujorke ištartiams žodžiams: „Mes turime šventą užduotį statyti save antron, o Lietuvą – pirmą vieton.“⁹⁸ Jie išreiškė ne tik jo gyvenimo kredo, bet ir liudijo būti, įtvirtindami M. Krupavičių kaip laisvinimo kovos veiksnių vienytojo simbolį. 1955 m. lapkričio 27 d. Niujorko sesijos metu jis oficialiai pasitraukė iš VLIK'o pirmininko pareigų. Ten pat keitėsi ir VLIK'o statusas, o su juo – ir pats VLIK'o pobūdis: iš pretenduojančios atstovauti Lietuvos valstybei jis tapo visuomenine politine organizacija. M. Krupavičius svarstė, kokia galėtų būti VLIK'o ateitis, ir atsakė: „Kol Lietuva bus prieš laikoma ir kankinama, VLIK'as privalo būti ir laisvinamąjį darbą dirbti. Ir juo sunkesnė ir mums nepalankesnė bus politinė atmosfera, juo VLIK'o darbas turi būti intensyvesnis, darnesnis ir drausmingesnis.“⁹⁹ VLIK'as, gyvuodamas JAV, šio tvirto priesako laikėsi iki pat Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, o prelatui M. Krupavičiui, įsikūrusiam jau Naujajame žemyne, 1963 m. minint organizacijos susikūrimo dvidešimtmetį ir pripažįstant neeilinius jo nuopelnus Tėvynei ir tautai, buvo suteiktas garbės pirmininko vardas.

IŠVADOS

1945 m. Vakarų Vokietijoje atsikūręs Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas ten esančios Užsienio delegatūros pagrindu iš antinacinės virto antisovietine organizacija. Jį sudarė seiminėje Lietuvoje veikusios politinės partijos ir jau okupuotoje Lietuvoje susidarę rezistenciniai sąjūdžiai, kurie formavo krikščioniškąjį ir laicistinį blokus, o vis išskylantys tarp jų nesutarimai grėsdavo Lietuvos laisvinimo darbo vienybei. Kita vertus, politinės partijos ir rezistenciniai sąjūdžiai, įsitraukę į VLIK'ą, bylojo, kad jie bendru sutarimu yra perdavę savo politinę galią jas vienijančiai organizacijai. Taigi VLIK'as reiškė tautos, o ne tik jos dalies (išėivijos) politinę valią – iškovoti Lietuvai nepriklausomybę ir laisvę. Vyraujant tokioms nuostatoms, VLIK'o lyderiu išrenkamas kunigas, pasižymėjęs politikas Mykolas Krupavičius, kuris, skelbdamas Lietuvos laisvinimo idėją, ragino visas šias politines grupes telktis vienybei.

Šio laikotarpio pradžioje VLIK'as, padaręs 1944 m. vasario 16 d. deklaracijos pataisus, 1945 m. liepos 3 d. paskelbė Viurcburgo protokolą, kuriuo remiantis atkovotos nepriklausomos Lietuvos santvarka turėjo būti kuriama pagal 1922-ųjų Konstituciją. Nors pradžioje (penktojo dešimtmečio antroje pusėje) labai tikėta priešiškų didžiųjų valstybių susidūrimu, tačiau ilgainiui laisvinimo darbo numatytose gairėse buvo puoselėjamos didelės viltys, pasikliaujant Atlanto chartijos, taip pat JTO deklaracijos principais ir laukiama Taikos konferencija. Propaguodamas Lietuvos laisvės reikalą, VLIK'as aktyviai rengė ir siuntė memorandumus, pareiškimus JAV, Didžiosios Britanijos, kitų didžiųjų demokratinių valstybių vadovams. Dokumentuose, be lietuvių tautos aspiracijų, buvo reiškiamas susirūpinimas dėl susiklosčiusios padėties okupuotame krašte – vykstančios ginkluotos rezistencinės

⁹⁷ K. Mockus, „Netapkime savo tautos duobkais“, pasikalbėjimas su prelatu M. Krupavičiumi, *Lietuvių dienos*, 1955, Nr. 9, p. 13.

⁹⁸ Pro memoria. Apie konferenciją 1954 m. gegužės 18–19 d. Niujorke, LCVA, f. 658, ap. 1, b. 1, l. 196.

⁹⁹ K. Mockus, „Netapkime savo tautos duobkais“, pasikalbėjimas su prelatu M. Krupavičiumi, *Lietuvių dienos*, 1955, Nr. 9, p. 12.

kovos, masinių gyventojų trėmimų, lietuvių, pasitraukusių į Vakarų, likimo.

Nagrinėjama laikotarpiu vienas svarbiausių VLIK'o veiklos tikslų buvo suorganizuoti Lietuvos vyriausybę egzilyje, o tam reikėjo sureguliuoti santykius su Lietuvos diplomatine tarnyba (LDT), kuri įkūnijo valstybės konstitucinio tęstinumo garantą. Tuo tikslu buvo rengiami abiejų institucijų susitikimai. Tačiau tenka pripažinti, kad juose nebuvo pasiekta VLIK'o ir LDT sutarimo dėl konkrečių apraiškų atstovaujant Lietuvos valstybės interesams. Bandymas sukurti egzilio valdžios viršūnę, kurią sudarytų du veiksniai: VLIK'as, atitinkas „Seimo ir Respublikos Prezidento funkcijas“, ir Vykdomoji taryba (VT), turinti „Vyriausybės, Ministerių kabineto“ atitiktį, ir kurie savo veikloje remtųsi 1922-ųjų Lietuvos konstitucija, buvo nesėkmingas. 1954 m. Vašingtone patyrus, kad JAV „nepraktikuoja oficialiai pripažinti tokias organizacijas“, baigiantis šeštajam dešimtmečiui buvo atsisakyta Lietuvos vyriausybės kūrimo egzilyje.

Tačiau penktajame dešimtmetyje VLIK'ui pavyko atremti naujojo darinio – Vyriausiojo Lietuvos atstatymo komiteto (VLAK), pasi-

skelbusio „aukščiausiu politiniu ir kariniu valstybės atstatymo darbo“ vadovu, pretenzijas. 1948 m. liepos 7–9 d. Baden Badene suorganizuotame VLIK'o, VT ir Lietuvos rezistencijos atstovų pasitarime buvo pasiekta, kad užsienyje Lietuvos laisvinimo kovai vadovaus VLIK'as ir VT. Kartu VLIK'as priėmė teisę atstovauti rezistencijai, o kai šeštojo dešimtmečio pradžioje keitėsi tarptautinės aplinkybės, Lietuvos partizanai buvo raginami saugoti gyvybes ir pasikliauti išeivija, kuri politinėmis, diplomatinėmis priemonėmis toliau sieks Tėvynės laisvės.

M. Krupavičius, sutelkdamas lietuvius – politinius pabėgėlius į Pasaulio lietuvių bendruomenę (PLB), tapo šios organizacijos kūrėju ir atliko svarbų mūsų istorijos darbą. 1949 m. birželio 14 d. paskelbtoje Lietuvių chartoje buvo pakloti viso pasaulio lietuvių ideologijos pamatai, akcentuojant tautiečiams du svarbiausius – „pagrindinį ir atsitiktinį“ – siekius: išlaikyti lietuvių ir „atkovoti Lietuvai laisvę“.

Modeliuodamas Lietuvos ateities sąrangą, M. Krupavičius numatė jai „laicistinį“ kelią, tačiau ragino neatsisakyti krikščioniškumo, antraip jo vietą paverš materializmas.

Dr. Juozas Banionis

CHAIRMAN OF VLIK MYKOLAS KRUPAVIČIUS AND HIS IDEAS FOR LIBERATION OF LITHUANIA

Summary

Thirty years ago, in 1992, the Supreme Committee for the Liberation of Lithuania (VLIK) announced of termination of its activities as its main purpose – liberated Lithuania – was accomplished.

This organisation, which had turned from an anti-Nazi to an anti-Soviet organisation and had taken on the burden of liberating the homeland, had set itself the goal of forming a Lithuanian government in the diaspora in 1944–1955. During this period, the leader of the VLIK was a priest and a distinguished politician Mykolas Krupavičius (1885–1970). Not only did he put every effort in pursuing this main goal for the sake of the homeland but he also raised and developed ideas for liberation of Lithuania.

The VLIK, which was restored in West Germany, consisted of political parties that had been active in parliamentary Lithuania and the resistance movements that had already emerged in occupied Lithuania. They formed Christian and secularist blocs; however, disagreements between them threatened the unity of the work of Lithuanian liberation. On the other hand, the political parties and the resistance movements that were involved in the VLIK demonstrated their mutual trust in the organisation, which united them, by transferring their political power to it. Thus, the VLIK expressed not only the political will of part of the nation (the diaspora) but of the whole nation to win independence and freedom for Lithuania. In this context, the chairman of the VLIK called on all these political groups to unite in support of the idea of liberation of Lithuania.

At the beginning of this period, the VLIK, after making amendments to the Declaration of 16 February 1944, issued the Würzburg Protocol on 3 July 1945, according to which the system of the restored independent Lithuania was to be based on the Constitution of 1922. Although there was a great deal of anticipation of a clash between hostile Great Powers at the beginning (in the second half of the 1940s), in the long term the guidelines of the liberation work held high hopes, relying on the principles of the Atlantic Charter as well as on the UN Declaration, and looking forward to the Peace Conference. Promoting the cause of Lithuania's freedom, the VLIK actively drafted and sent memoranda and statements to the leaders of the USA, Great Britain and other major democracies. In addition to the aspirations of the Lithuanian people, the documents expressed concern about the situation in the occupied country, namely, the ongoing armed resistance struggle, the mass deportations of the population, and the fate of the Lithuanians who had fled to the West.

As mentioned above, one of the main aims objectives of the VLIK's activities in the given period was to organise the Lithuanian government in exile, which required the settlement of relations with the Lithuanian diplomatic service (LDS) which embodied the guarantor of the constitutional continuity of the state. Meetings between the two institutions have been held for this purpose. Nevertheless, it has to be admitted that no agreement on any specific manifestations of representation of the interests of Lithuania as a state was reached between the VLIK and the LDS. The attempt to create an exilic authority relying on the Lithuanian Constitution dated 1922 and consisting of the VLIK, which performed the "functions of the Seimas and the President of the Republic", and the Executive Council (VT), which corresponded to the "Government, the Cabinet of Ministers", was unsuccessful. After the discovery in Washington in 1954 that the US "[did] not practice official recognition of such organisations", the idea of setting up a Lithuanian government in exile was abandoned at the end of the 1950s.

In the 1940s, however, the VLIK managed to fend off the claims of the new entity, the Supreme Committee for the Reconstruction of Lithuania (VLAK), which declared itself "the supreme political and military leader of the work of reconstruction of the state". At a meeting of representatives of the VLIK, the VT and the Lithuanian resistance organised in Baden-Baden on 7–9 July 1948, it was agreed that the VLIK and the VT would lead the struggle for the liberation of Lithuania abroad. At the same time, the VLIK assumed the right to represent the resistance, and when international circumstances changed in the early 1950s, the Lithuanian partisans were urged to protect their lives and rely on the diaspora which would continue to pursue the issue of the freedom of the homeland through political and diplomatic means.

By gathering Lithuanians – political refugees – into the Lithuanian World Community (*Lith. PLB*), Krupavičius became the founder of this organisation and performed an important work in our history. The Lithuanian Charter published on 14 June 1949 laid the foundations of the ideology of Lithuanians all over the world, emphasising two main ("primary and incidental") goals for the compatriots, namely, to preserve Lithuanian identity and to "regain freedom for Lithuania".

In modelling the future of Lithuania, Krupavičius envisaged a "secularist" path for Lithuania, but urged that Christianity should not be abandoned, otherwise materialism would take its place.